

MAGYAR KÖNYVTÁR

1142—1143

MIKES KELEMEN
VÁLOGATOTT
TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI

Bevezetéssel és Jegyzetekkel ellátta
BÁNÓOZI JÓZSEF

Stolár példány
FRANKLIN-TÁRSASÁG

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAR)

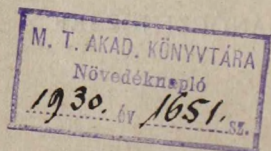
MIKES KELEMEN
VÁLOGATOTT
TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA
BÁNÓCZI JÓZSEF

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

220437

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

MIKES KELEMEN ÉS TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI.

Mikes Kelemen Zágonban született, Erdélyben 1690 augusztus havában. Mint tizenhét éves ifjú Rákóczi mellé került apródnak, s midőn a fejedelem 1711-ben az országból távozni kényszerült, Mikes elkíséri urát Lengyelországba s Angliába, majd Franciaországba, melytől, mint-hogy az osztrák házzal ekkor háborút viselt, Rákóczi különös bizalommal várt segítő kezét. De a hadakozó felek közt a rastatti béke 1714-ben helyreállítja a jó viszonyt s Rákóczi végkép lemond arról, hogy Franciaország őt Ausztria ellen megsegítse; megvonul Párizs mellett s emlékiratait kezdi írni. Midőn 1716-ban a porta és Ausztria közt üt ki a háború s a szultán Rákóczit meghívja, ez, új reménytől élesztve, ötévi ott-tartózkodás után elhagyja Franciaországot s közel hatvan főből álló kíséretével Törökországba indul. De közben az osztrák győzelmek már-már véget vetettek a háborúnak s midőn a fejedelem 1717-ben Gallipoliba érkezik, a békealkudozások meg is indulnak. Nem is nyílt neki alkalma többé Ausztria ellen fegyvert fognia: 1718 július 21-én megkötik 24 évre a passzarovici békét s Rákóczi hiába akar már Franciaországba visszatérni: 1720-ban Rodostóba internálják s a bujdosó fejedelem annyi keserves csalódás után itt éli le hátralevő napjait, főkép írásban találván szórakozást s a vallásban megnyugvást.

Így került Mikes is Rodostóba. Neki nem volt politikai becsvágya soha, a «szabadságkeresés» sem zaklatta elméjét, s mint maga mondja, nem volt egyéb oka hazáját elhagyni, mint hogy igen szerette az öreg fejedelmet. S ez az odaadó ragaszkodás és hűség tartotta meg őt végig Rákóczi mellett. Anyja 1722 végén Kolozsvárról ír neki s hívja haza: «Az ő felsége hűségére igyekezzél bejönni; ifjúságodnak virágát mi haszna ott eltöltened, — egy emberbe reménységedet vetned — ha meghal, mit csinálsz? Az igaz, hogy jószágodat mind másnak adták, én semmit se bírok benne. Jobb a magad hazájába lenned, hogy sem az idegenek közt... Téged kesergő édes anyád, kedves fiam, árva Torma Éva». Mikes meghatva olvassa s mint drága ereklyét őrzi a levelet, de urához való hűsége nem engedi az anya okos tanácsával élnie.

Valószínű, hogy még egy másik szívbeli ügye is tartóztatta. 1718-ban megismerkedett Konstantinápolyban Kőszeghy Zsuzsival, Bercsényi gróf titkárjának árvájával, akit a grófi család felnevelt s magával vitt Jaroszlavba, Lengyelországba, majd Törökországba. Most Bercsényiek is Rodostóban laknak s Mikes sűrűn látogat hozzájuk a kis Zsuzsi miatt, akinek «igen fősvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág» — főképen ez a tulajdonsága ragadhatta meg a nemesszívű Mikest. 1723 elején Bercsényi özvegyekre marad. «Vajjon — írja balsejtelemmel Mikes — nem házasodik-e még meg? Itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi és két özvegy asszony, Zsuzsihoz pedig még más is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb.» Úgy is lett s még ugyanaz évben a húszéves

Zsuzsi Bercsényi grófné. De Mikes hűséges szeretetét ez sem ingatta meg. Midőn a fejedelem egy ízben hosszabb vadászatra rándult ki, Mikest otthon hagyja, hogy gondot viseljen a házra. «Szánj, édes néném, — írja — szánj: ihol vadászni nem mehettem, mindennap Zsuzsihoz kell mennem, foglyot nem lőhetek. Csak Zsuzsival kell beszélgetnem, micsoda nagy büntetés e nekem! Bárcsak egy hónapig tartana ez a büntetés! De akármeddig tartson, de addig úgy búsulok, hogy majd meghalok örömemben.» Azonban 1725-ben megbetegszik Bercsényi s novemberben meghal. «Ismerek olyat, — írja pár nappal később Mikes — aki Zsuzsival le akarná már is tétetni a feketét, de nem akarja. Nem tudhatom az okát, noha azt tudom, hogy még leány korában is szerették egymást. Attól van-e, hogy a grófné titulust nem akarja letenni, vagy attól, hogy a legénynek nem igen villog ládájában az arany? De elég az, hogy nincsen kedve hozzá; noha a szeretet megvagyon.» 1726 őszén Zsuzsi csomagol «és valamennyi portékáját látom, hogy a ládában teszi, mintha annyi kést verne a szívében». Szeptember vége felé Zsuzsi Lengyelországba megy, vissza Jaroszlavba, ahol nevedett s mely a magyar bujdosóknak északi telepük volt. Ott is halt meg, özvegyi állapotban, 1750 márc. 21-ikén. Mikor a hatvanéves Mikes ezt Rodostóban megtudta, már leszámolt az élettel s minden csalódásaival s mély megadással s hideg elmével magyarázza el néniének, miben áll a török vallás és melyek a hitágazatai...

Zsuzsi távozása óta újabb szenvedély nem bántotta; kolostori egyhangúságban folynak le napjai. Hat órákor reggel a fejedelem mellett

0

van, kivel misére megy, hová a dobolás az egész udvart szólítja; azután reggelire gyűlnek az ebédlőpalotába s nyolc órakor újra mise van. A délelőttöt mindenki tetszése szerint tölti. Délben ebédre dobolnak s az udvar ismét együtt van. Félháromkor és ötkor a fejedelem egy-egy félórát kápolnájában tölt. Az urak ezalatt szabadok s csak hétkor hívja őket megint egybe a dobszó vacsorára. Nyolckor a fejedelem vetkezik s Mikes szállására megy. És ez így van nap-nap után változtatás nélkül. «Nem ismerék olyan klastromot, — írja Mikes — amelyben a rendet úgy megtartsák, mint nálunk.»

Idejét Mikes úgy tölti, mint szeretett fejedelme: olvas és ír. Mindenekelőtt őszinte vallássossága, mély keresztény hite keres kielégítést s 1724-ben könyvet ír «Az ifjak kalauza az Isten útjában» címen. Azonkívül ura példájára ő is feljegyzi élményeit, s mióta 1717 október 10-ikén török földre léptek, naplót ír.

Ebből a naplóból lett évek multán az a könyv, mely Mikes nevét s végtelenül szeretetreméltó egyéniségét fönnmarasztotta, a *Törökországi Levelek*.

Az egész mű az egri érseki könyvtárban van meg Mikes kezeírásában, negyedrétt alakú s 445 számozatlan oldalt tölt be. Külön címlapja a kéziratnak nincs, de az első levél keltezése előtt címül ez áll: *Constantinapolyban Groff P.... E..... írott leveli M... K.....* Látnivaló, hogy helyesírással, az akkori idők elterjedt szokása szerint, Mikes nem igen törődött.

A «Törökországi Levelek» összesen 207 darabból áll; az első levél Gallipoliból kelt 1717 okt. 10-ikén, az utolsó Rodostóból 1758 december 20-án. 27 éves volt Mikes, mikor hozzájuk fog, s 68 esztendő, midőn befejezi.

A könyv külső szerkezetéről képet ad ez az egybeállítás: a 207 levél a következő *helyekről* van keltezve:

Gallipoli	1717.	1—	2. levél
Drinápoly	1717—1718.	3—	16. «
Bujukdere	1718.	17—	18. «
Jenikő	1718—1719.	19—	29. «
Békós	1719.	30—	31. «
Jenikő	1719—1720.	32—	35. «
Rodostó	1720—1722.	36—	43. «
Bujukalli	1722.	44—	45. «
Rodostó	1722—1737.	46—	126. «
Konstantinápoly	1737—1738.	127—	131. «
Drinápoly	1738.	132.	«
Csernavoda	1738.	133—	134. «
Viddin	1738.	135—	137. «
Fetislan	1738.	138—	139. «
Viddin	1738.	140—	141. «
Oroszcsik	1738.	142.	«
Csernavoda	1738—1739.	143—	147. «
Bukurest	1739.	148.	«
Jász	1739.	149—	152. «
Bukurest	1739—1740.	153—	166. «
Rodostó	1740—1758.	157—	207. «

Az *évszámot* tekintve a levelek kelte ím ez:

1717:	1—7	1726:	70—77
1718:	8—22	1727:	78—85
1719:	23—32	1728:	86—89
1720:	33—39	1729:	90
1721:	40—42	1730:	91—92
1722:	43—46	1731:	93—96
1723:	47—51	1732:	97
1724:	52—58	1733:	98—100
1725:	59—69	1734:	101—108

1735: 109—118	1747: 170
1736: 119—122	1748: 171—175
1737: 123—130	1749: 176—178
1738: 131—145	1750: 179—181
1739: 146—154	1751: 182—184
1740: 155—160	1752: 185—187
1741: 161—165	1753: 188—191
1742: 166—168	1754: 192—194
1743: —	1755: 195—197
1744: —	1756: 198—199
1745: —	1757: 200—206
1746: 169	1758: 207.

Mikes naplóloul kezdte írni művét, amint az első levelek személyes részletei s egyéni természetű adatai igen valószínűvé teszik. S lehet, hogy éppen első munkájának megírása, tehát 1724 után fogamzott meg elméjében a terv, hogy naplójából a nyilvánosság elé való művet készít. Ehhez képest azután átdolgozza az anyagot. Levélalakba önti, ami akkor divatos írói forma volt; s e leveleket a képzelt nénéhez intézi, ki természetesen Erdélyből, az ő tündér hazájából való s kinek szintén távol kellett Magyarországtól élnie, különben Mikes, száműzött létére, nem levelezhetett volna vele. Mikes eljárása különben egyik pontban sem kifogástalan: akárhány levele egyenesen arra minta, minőnek nem szabad a levelet megírni; s a nénét sem tudja csak megközelítőleg is egyéníteni, kinek sorsáról és körülményeiről annyit sem tudunk meg, amennyit a költői elhitetés elemi szabályai megkövetelnek.

A levelek tartalma igen változatos. Mikesnek mintegy igazi naplószámba mentek azután is, hogy könyvnek szánta. Mikor sok az egyéni ügye, sok van a levelekben; mikor kevés, akkor

itt is kevés ; értesülünk szerelméről és reményéről, majd csalódásáról és lemondásáról ; az emigráltak körében esett házasságról és haláláról híven beszámol ; Rákóczi Ferenc és József fejedelmek ügyét érdeklő minden nagyobb és kisebb mozzanatot feljegyez ; értesít a török birodalom fontosabb változásairól s az európai kimagaslóbb eseményekről ; a saját utazásairól, küldetéséről, hazafias aggodalmairól és megható honvágyáról. De többször ír, mint történik valami, s ír olyankor is, mikor nincs mit írnia. Ekkor adomázik vagy olvasmányai tartalmát jegyzi föl, vagy végül népszerű értekezéseket ír a gyapotról, a selyemesztő bogarakról, a szüretéről, a máltai vitézekről és templaristákról, a keresztes hadakról, a nőnevelésről, a törökországi állapotokról. Nincs az a merev anyag, melyet valami ügyes, humoros fordulattal ne tudna belevinni vagy legalább utólag igazolni. Midőn egy ízben egy novella-kivonatot közöl, hozzáteszi : «Ez valójában megtörtént, de ha megtörtént is, mi szükség volt megírni? Mindazonáltal kell valamivel tölteni az időt ; én hogy írjak, ked meg hogy olvassa ; mert a dolog nélkül való létel igen nagy dolog». És máskor : «Hagyd kop-tassam pennámat az írásban ; mert arra elég időm vagyon, és a beszélgetés gyanánt legyen».

Hogy a naplónak könyvvé való átdolgozásához még Rákóczi halála előtt fogott, bizonyítja az az eleven gondatlanság, az a sokszor pajzán jókedv, mely első 108 levelében megnyilatkozik. Mert a fejedelem halála Mikesre bensőleg teljesen átalakítóan hatott, amint a későbbi levelek javarészt igazolják. De az is kétségtelen, hogy a levelek többszörös átdolgozáson mentek át, aminthogy maga a megmaradt kézirat eleje

is 1737-ből való, tehát nem az első feldolgozás, talán nem is az első tisztazat.

Mikes negyvenegy álló évig írja leveleit, 1717-től 1758-ig s többeket — p. o. a Rákóczi Ferenc halála s a Rákóczi József idejebeliakat — vagy keltük napján, vagy egy-két nappal a közölt esemény után; de a nagyobb részök nem akkor íródott, amikor a keltők vallja s írójuk akárhányba utólag iktat be egy-egy neveltető vagy tanulságos részletet. Ezért van az, hogy némely levélben — p. o. 66., 73. — több adalék alig függ össze csak külsőleg is a voltaképi tárggyal s olyan töredékes, szakadozott levél áll elő, hogy a Mikesénél kevésbbé ügyes, sőt gyarló tollból is különb telnék. S ezért van az is, hogy mindenütt vannak a könyvben bágyadt részletek, nemcsak a végén, s hogy igazán egységes hangulatot a levelek egyetlen csoportjában sem találni.

Azonfelül megállapíthatni azt is, hogy ez az átdolgozás nem történt elég figyelemmel. Mikes följegyezte, miről fog írni, s mikor megírta vagy utólag beleírta, megfeledezett a helyes dátumról. Így nyolc hónappal előbb említi Szászország elfoglalását, hat hóval előbb az aacheni békét s négyvel korábban a porosz-osztrák háború kitörését, mint mikor ezek a korabeli események tényleg megtörténtek. De még ezeknél a példáknál is tanulságosabb az, hogy, mint már Tompa Mihály észrevette, Mikes Kelemen egyik levelét kétszer is leírta a néniének. A 146. levél 1739 június 1-én kelt s a 147. levél 1739 június 4-én; ugyanaz a tartalom, sőt ugyanazok a képek és fordulatok. Ha e két levél csakugyan háromnapi időközben íródott, lehetetlen volna ily ismétlést megmagyarázni. Az egész különbség az, hogy az utóbbi levélből

elhagy egy «nevetségre való históriát», mely a 146-ban megvan. Nyilván bántotta ízlését, hogy mogorva kedvvel írt annyi levél után egyszerre a keltett hangulatba nem illő komikus dolgot közöljön, amiből meg jóformán világos, hogy a törölt részlet első ízben sem lehetett benn a levélben. A 147. tehát a már átdolgozott 146-nak újabb átdolgozása. Úgy lehet, hogy Mikes egy nagyobb csomó másolásakor fogalmazta újra a 146. levelet és — hogy, hogy nem — a régít bennfelelte a sorban.

A leveleknek különösen életrajzilag tanulságos csoportosítása önként folyik tartalmukból.

Az első 1717—1735-ig, pontosan ez év októberéig terjed s 18 évet s 117 levelet foglal magában. Mikes szeretetreméltó egyénisége igénytelen és szerény módjában, vidám és humoros hangjában, gondatlan és bizakodó életfelfogásában hódító erővel tör elő. Van célja és feladata: szolgálni azt, akiért elhagyta családját és hazáját. Ura ügyének hanyatlását látja ugyan, tart is tőle, hogy reménytelen, de nem okoskodik, hanem megmarad hűségében. Róla és társairól gondoskodik a fejedelem, valamennyiről pedig Isten ő szent felsége. Ezért nyugodt és bízik. De a fejedelem halála mélyen megrendíti. «Árvaságra hagyja bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sirás-rívás nagyon. Az isten vigasztaljon meg bennünket.» Mikor a portától három hónappal később megjött az engedelem, hogy titkon a fejedelem testét Konstantinápolyba vihetze, ahol eltemették: akárhová fordul, mindenütt azon helyeket látja, ahol Rákóczi lakott, járt és beszélt velük: «most pedig azokat a helyeket csak pusztán látom és azok a pusztta helyek keserűséggel töltik el szívünket». Ami talán

benne a legnagyobb tiszteletet keltette, a fejedelem okossága, azt dicsóíti az elhúnytban utoljára. «Hidd el néném, hogy tudott is jó tanácsot adni.»

Az 1735 november 15-ikén kelt levél, mely először említi az ifjú fejedelmet, nyitja meg a második csoportot, mely 1741-ig terjed; 118—165, azaz összesen 48 levelet és hat évet foglal magában. A veszendő ügyet Rákóczi József nem bírta a porból felemelni. Mikesnek fáj az ifjú fejedelem bánásmódja, eljárása, nem-magyar volta. Az új viszonyok nyomasztó hatása, a fulladt levegő kábító súlya mind rajta van lelkén és írásán. Midőn 1737-ben Ausztria és Törökország között kiütött a háború, a vezér Rákóczit táborba hívja, gondolván, hogy sok magyar csatlakozik majd hozzája. «De hála Istennek — írja Mikes — egy valamire való nem jött.» Azután Temesvár ellen akarják küldeni, de utóbb Viddin felé rendelik. «Az isten megoltalmazta édes hazánkat a rablástól.» Harmadfél hónappal később meghal Rákóczi József 38 éves korában. Egy elrontott élet keserve zokog Mikes leveléből: «Ismét fő nélkül maradtunk. De nemsokára szükségünk nem leszen főre; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát és a mennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. A ki minket teremtetett, annak legyen meg akarata rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és a kik füst-höz hasonló okból el nem hagyják nemzetöket és örökségöket. Adja isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen és irtózva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról.»

Azután lassanként nyugodtabb lett s újra

élénkül. Jászba rendelik s előre örül, hogyha nem is Erdélyt, de a «köpönyegit» meg fogja látni. És midőn tényleg megteszi az utat, ezt írja: «Elítélheted néném, micsoda sóhajtasokat bocsátottam, mikor az édes hazám havasi mellett mentem el. Örömet bementem volna Zágonba, de az úr befödözte előttem az oda vivő utakat; mert az egész föld övé». 1740 június 22-én ismét Rodostóban van. Idézi kedves török példabeszédét, hogy még volt itt a rakás kenyérből, arra vissza kellett jönni; s hozzáteszi: «Már innét vagy mennyországba vagy Erdélybe kell menni». Aztán meghalt a «római császár» s az ausztriai ház elfogyott a férfiágról; a királyné trónra lép. Hátha most visszatérhetne tündér hazájába? S az ötvenéves ember amnesztiát kér, hogy hazamehessen. De Mária Terézia nem ad kegyelmet: Nec nominetur in nobis — ne is említsék előttünk. «Tartozunk meghálálni a királynénak — írja keserűn Mikes — hazánkból való kirekesztésünket.» Nincs kegyelem, nincs remény. Rákóczi Ferenc halála lesujtotta, Mária Terézia határozata megtörte.

1742-ben azután kezdődik a harmadik csoport, mely 1758-ig, 16 évre és 42 levélre terjed ki. Mikes mintha egyszerre megöregednék. Nincs már benne se jókedv, se harag, se humor, se elkeseredés. Nem vár immár semmit az élettől, a jövőtől, csak mély vallásossága tartja fenn. Időtöltésül írt-fordítgatott eddig, most a fordítás foglalkozásává lett. A 18 év alatt majd ugyanannyi kötetet ír; lefordítja a Mulatságos Napokat s egész sorát a «spiritualis»: vallás-erkölcsi könyveknek: Az epistoláknak és evangéliumoknak magyarázata, Katechismus formájára való közönséges oktatások, Keresz-

tényi gondolatok, Krisztus Jézus életének históriája, A valóságos keresztények tüköre, Az izraeliták szokásairól, A keresztények szokásairól stb. Ezeket írja, átdolgozza, másolja. A levelek alig érdeklik ezentúl: 1742-ben három levelet ír, azután három évben egyet sem. S ha ír: száraz, tanulságos dolgokat ír. Itt-ott egy-egy késői napsugár kergeti a mind hosszabodó árnyékokat. Majd szürke borongás lepi el elméjét és leveleit. S midőn 1758-ban engedélyt nyer, hogy erdélyországi rokonaival levelezhessen, teljesen ráún a Levelekre s egy hatalmas nekilendüléssel, melyben benne van az ő végtelen jó szíve és páratlan kedvessége, az ő hűséges lelke és vallásos megnyugvása, befejezi művét, az elsőt irodalmunkban, melyet nem annyira tartalma vagy formája, hanem inkább írójának nagy egyéni jelességei mentenek meg örökre az elfeledéstől.

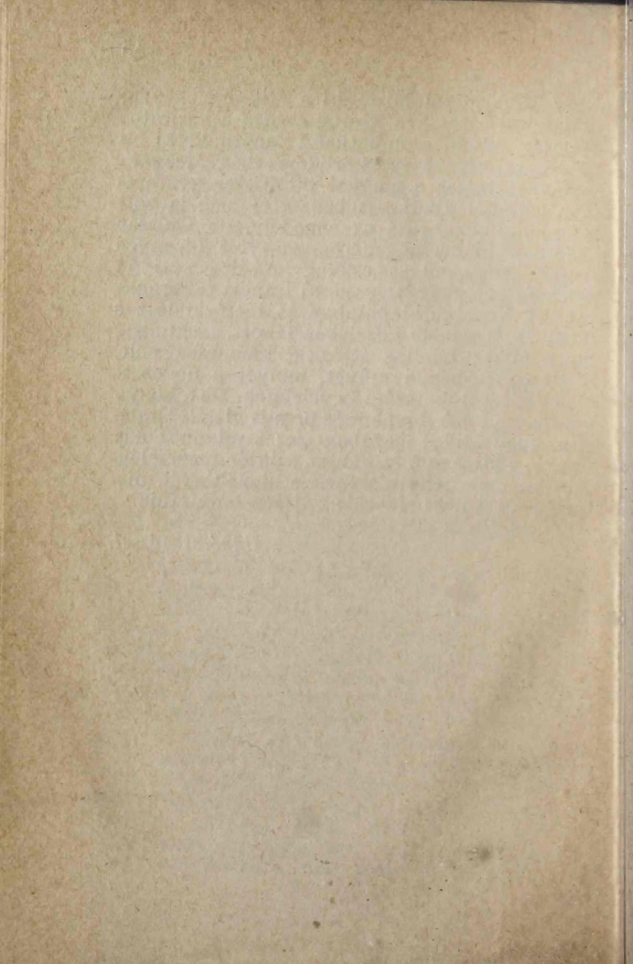
Három évvel később, 1761 szeptember 29-én, Mikest megtámadja a pestis s négy napig betegség után 71 éves korában meghalt.

Rákóczi halála után telepedett meg Rodostón egy magyar ember, Horváth István, kit a fejedelem által alapított templom papja a szentegyház megtakarított jövedelméből gályarabságból a töröktől kiváltott. Tizenkét évvel volt idősebb Mikesnél s minden jel arra mutat, hogy Mikes ő rá, az utolsó rodostói magyarra bízta kéziratait. A nyolcvanas évek elején Horváth István átadta azokat egy Mészáros nevű szolnoki eredetű magyarnak, ki Konstantinápolyba mentében kegyeletből fölkereste Rodostót. Midőn Mészáros 1786 végén Bécsbe utazott, az ottani magyar újság szerkesztőjét, Görög Demetert «egy igen ritka, magyarul írt könyvvel» ajándékozta meg, melyről azt mondotta,

hogy Rodostóból hozta ki s Mikes Kelemen, a Rákóczi társa írta. Görög átadta a kéziratot Kulcsár István szombathelyi tanárnak, ki elhatározta, hogy szép és értelmes magyarságára való tekintettel a magyar történetek gyarapítása céljából kiadja. A cenzortól meg is volt már 1792-ben hozzá az engedély, de Kulcsár késett a kiadással, mert nem volt bizonyos benne, hogy Mikes csakugyan élt-e. Midőn Tóth Ferenc, magyar eredetű francia tábornoktól, aki Konstantinápolyban is tartózkodott s most Szombathely közelében lakott, megtudta, hogy Mikes tényleg Rákóczi kamarása volt, kiadta 1794-ben a művet, melyet ő nevezett el először Törökországi Leveleknek. De a könyv nem keltett sok figyelmet s nem is hitték általában, hogy Mikes igazában élt; s midőn Toldy Ferenc 1861-ben újra kiadja, szintén megemlékszik kortársai egy részének e hiedelméről, melyet csak ő neki sikerült teljesen lerontania.

Mikes élt és él máig.

Bánóczi József.

1. (I.)

Gallipoliból, Anno 1717. 10. octobris.

Édes néném, hálá légyen az istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15. septembris indúltunk meg. A fejedelmünknek, istennek hálá, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsút akarna tőle venni: de reméljük, hogy itt a török aër elüzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked,¹ még Sz. Péter is megijedett volt, mikor a vízben sippadoztak² a lábai: hát mi bűnösök, hogy ne félnénk, a midőn a hajónk olyan nagy habok között fordúlt egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek — némelykor azoknak a tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek; de mégis olyan emberségesek voltak, hogy többet nem adtak innunk, mintsem kellett volna. Elég a, hogy itt vagyunk egészségben; mert a tengeren is megbetegszik az ember, nem csak a földön, — és ott, ha a hintó megrázza, elfárad, és jobb egyepegyéje³ vagyon az ételre: de a hajóban az a szüntelen való rengetés, hánykodás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri, és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, a ki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

¹ Kegyelmed. — ² Süppedez. — ³ Etvágy.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy egy tatár hám,¹ aki itt exiliumban vagyon, holmi ajándékot küld, és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejedelemlnek jó szállást adtak, de mi ebül vagyunk szállva, de mégis jobban szeretem itt lenni,² mintsem a hajóban.

Édes néném, a ked kedves levelit, vagyon már két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogyha az esztendő egy hónapból állana. Reménlem, édes néném, hogy már ezután, minthogy egy aërrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. De, minthogy egynehány száz mélyfölddel közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni: én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.

2. (II.)

Gallipoli, 21. octobris 1717.

Édes néném, még kednek semmi levelét nem vettem, amely nem igen jól esik nekem, de az igen jól esett: látván a köszvény, hogy nem becsülik, a fejedelmet elhagyá, a ki is ma a tatár hám látogatására mene ugyan a tatár hám lován. Igen nagy barátsággal fogadta. Azt gondoltam elsőben, hogy majd elrabolnak bennünket, már csak azt néztem, hogy melyik kötöz meg: de ezek igen emberséges emberek, jó szívvvel beszélgettek volna velünk, de oly kevés

¹ Hám: khán, fejedelem. — ² Erdélyiesség.

idő alatt nem leheténk tatárokká. A fejedelem elbúcsúzván a hámtól, mi is megköszönvén csak főintéssel ő tatárságoknak jóakarátjokat, a szállásra menénk, és az urunknál egy szép paripát hagyának.

Gondolom, hogy holnap idehagyjuk ezt a pusztát, kies, szomorú lakóhelyet, mivel a császár veres hintója érkezett, a melyet urunk után küldöttek. Veresnek azért hívom, mert kívül veres posztóval vagyon béborítva, de a hintó nevet nem érdemli, mert csak kocsi. Aztat pedig négy fejr szokta húzni, vagy vonni, azokat pedig az üggettetéssel nem terhelik; mivel már azt el is felejtették, annyira megöregedtek — nyolcvan esztendő csak adhatni a négynek. Lehetetlen, hogy már ne szóljak a kocsisról. Azt gondolná ked, hogy valami polgármester igazgatja azt a négy lovat — annak az ő tiszteletre méltó fehér szakálát nagy csendesen mozgatja a nyerges ló, az egyik keziben a gyeplőt tartja mégis régi szokásból, mondom, régi szokásból; mivel a lovai gyeplő nélkül is tudják a leckét: a másik keziben pedig a pipát, gyakorta füstölvén öreg lovait, hogy meg ne náthásodjanak.

E mind jó, édes néném, de Belgrádnál megverték a törököt.¹ A nép itt már szalad Ázsiába. Úgy tetszik, mintha már a német Drinápolynál volna, noha vagyon onnét másfélszáz mélyföldnyire. Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda. Jaj! édes néném, hogy lehet ilyen néppel hadakozni? Elég a, hogy holnap megindulunk Drinápoly felé, hogy ott meglássuk azt a hatalmas és sok feleségű

¹ Szavojai Jenő verte meg.

császárt, és a fényes, tündöklő portát. De, édes néném, a restséget el kell üzni, a tőt le kell tenni, azokban a kis kezecskékben a pennát kell venni, és énnekem gyakran kell írni, legalább minden héten hét levelet. De az egészségre igen kell vigyázni, és engemet szeretni kell; mert ki szerethetné az édes nénémet jobban, mint én?

3. (V.)

Drinápoly, 29 novembris 1717.

Édes néném, micsoda szerencsés asszony ked, hogy közel nem vagyunk egymáshoz; mert mindjárt megölelném kedet, és mentől szebben és jobban lehetne tőlem, megköszönném kednek azt, hogy kedvesen vette leveletem, és örömmel olvasta. Annyi levelet írok kednek, és olyan hosszú leveleket, hogy még összeteszi ked a két kezit, és úgy fog kérni, hogy ne írjak annyit; mert énnekem nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint mikor kednek írok — jaj! hazudtam, édes néném; mert a ked leveleit olvasni még nagyobb gyönyörűség nekem, nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak úgy írni, csak kednek, úgy tetszik, hogy a meg vagyon tiltva másoknak.

Úgyan is, édes néném, ne kíméljük egymást, hanem szüntelen írjunk egymásnak. Ha az idő annyira elhánt vetett egymástól; amennyiben tőlünk lehet, álljunk boszut rajta, és ha más képen nem lehet, az irással beszélgezzünk egymással — talán végtére megúnja, és egymás mellé teszen minket. De minthogy az soha olyan hamar meg nem lesz, mint én kívánnám, azért addig is csak írunk, és ismét írunk.

Azt pedig méltó megírni kednek, hogy a hatalmas fővezér ma ide érkezett a táborról és nagy pompával jött bé a városban. A kalmakány¹ és az itt lévő nagy urak eleiben mentenek, kiki maga udvarával. Elmondhatni, édes néném, hogy a vezérek a földi istenek; mert más országokban a királyokat sem fogadják olyan nagy pompával és ceremóniával, mint ezt a vezért fogadták. De jaj! nem olyan-é ezeknek az ő nagy dicsőségek és fényességek, mint a komédiákban lévő királtságok? Két, három óráig tart a komédia, a királtság sem megyen tovább: ez a vezér is nagy pompával jött bé, talám holnap egy szekérre teszik, hat ember kiviszi a városból. Ezt pedig igen könnyen megérheti, talám maga is tudja ő azt; mert, a kalmakány veje lévén a császárnak, a felesége kétség nélkül jobban szereti vezérné lenni, mintsem kalmakányné. Ezt úgy hiszem, mint ha a szájából hallottam volna.

Amíg pedig azt a szerencsétlen napot eléri, addig azt írhatom kednek a vezér felől, hogy ha távúl láttam is, de szép ember. És azt nem kell csudálni, ha erős, izmos; mert az apja házánál az ökrökkel kell néki küszködni, és egy mészáros fiának erősnek kellett lenni. Ebből elítélheti ked, hogy mészáros familia, és hogy legközelebb az apja is a volt, és maga is azon tudományt követte egy darabig. Hogy folyna jól a dolga ennek az imperiumnak, amidőn egy mészárosnak adják azt keziben?

De nekem úgy tetszik, hogy jobban illik egy mészároshoz, hogy jó hadi ember legyen, mivel úgy is minden nap vért ont, mintsem egy fágóhoz, a kin mindenkor nevetek, mikor

¹ A nagyvezér helyettese; helyesen: kajmakám.

eszembe jut. A császár udvarában volt egy favágó, törökül baldacsi.¹ A császárnak megtetszett az ember, hogy jól vágta a fát — az udvarában valamely tisztnek teszi, azután elébb-elébb annyira, hogy vezérnek teszi. De szerencsétlenségére a császár olyankor tette vezérnek, amidőn okosabbra kelletett volna bízni a muszka cárral való hadakozást. Elég az, hogy a baldacsit vezérnek teszik, és a muszka cár ellen küldik, a kinek is úgy megszorították volt már a táborát Pruth mellett, hogy egész táborával fel kelletett volna adni magát, ha a baldacsi okos lett volna. A cár látván, hogy rabságban kell esni, a feleségének esziben jut, hogy talán, ha ajándékot küldenének a vezérnek, megcsinálhatnák a vezért; másnap nagy ajándékot küldenek neki, a békességet is megcsinálják véle, és így szabadul meg a rabságtól a muszka cár egész hadával.

Az alatt érkezik a svéciai² király a vezérhez, és mondja néki: ihon kezdedben vagyon a cár, holnap rabbá teheted, ha akarod; arra feleli a vezér: údde, ha rabbá teszem a cárt, ki viseli gondját az országának? Itélje el ked, micsoda méreggel hallotta ezt a feleletet a svéciai király. De azt kérdem kedtől, nem favágóhoz illendő felelet volt-e ez? De gondolom, hogy a mi mészárosunk okosabb a baldacsinál. Megvállik, mint folytatja dolgunkat. Én pedig azt kívánom, hogy a ked egészségének dolga jól folyjon. Édes néném, ha tudná ked, mint szeretem kedet, hosszabb leveleket írna nekem.

¹ Helyesen: baltadsi (baltás). — ² Svédországi. Mikes közlése nem adoma, hanem mindenestül történeti tény.

4. (VII.)

Drinápoly, 12. decembris 1717.

Ma, édes néném, a vezér izené az urunknak, hogy jó szívvel látná, ha hozzája menne. De minthogy mi mind hajdúk vagyunk, csak az urunknak vagyon három lova, azért mindenünk alá egy-egy lovat hoztanak, és nagy török ceremóniával menénk a vezérhez. De ítélje el ked, mint megijedtem volt; mert midőn a vezér házában léptünk, a sok nép teli torokkal kezde kiáltozni, mint mikor azt kiáltják: tolvaj! — Csak azt néztem már, hogy melyik ragad meg. De az ijedtség nem sokáig tartta; mert a vezér jó szívvel fogadá az urunkot, és maga mellé ülteté. Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltozás? mondották, hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen úrnak ad audientiát: Éljen Mahumet! Éljen a győzhetetlen császár! Éljen a hatalmas vezér! Édes néném, látja ked, mikor az ember a szokást nem tudja — — másszor én sem ijedek meg. Elég a, hogy az urunk két óráig volt a mészárosossal. Azt mondják felőle, hogy több esze vagyon, mintsem egy mészárosnak, és nem csak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Csak elhihetjük, mikor olyan nagy eszű ember mondja azt felőle, mint a mi urunk, a ki is a vezér paripáján ment vissza, és azt ide ajándékozta — már e szokás. Tudom, hogy mikor a császárhoz megyünk, akkor is lesz egy paripánk.

Mondottam már, hogy ezek a vezérek a földi istenek. Egy királyhoz illenék ezeknek nagy pompájok, gazdagságok, nagy udvarok. De

minthogy a pompájoknak egyik része abban áll, hogy mindenkor sok szolga álljon előttte, mikor pedig országos dolgokról beszélnek, a szolgák ott nem lehetnek: azért néma szolgákat tartanak, és azok az intést úgy értik, mintha szólának, és ezek vannak ben a házban, amidőn a vezér titkos dolgokról beszél. E nem jó szokás-é? talám még nálunk is jó volna az ilyen szokás, és nem volna annyi temonda a háznál.

Mi jutott eszembe? Ha nálunk az öreg asszonyok némák volnának, a leányasszonyok¹ nem bánnák: de én azt bánom, hogy a mi dolgunk igen-igen némán foly, és semmi előbb való mozdulását nem látom. De attól tartok, hogy még hátrább ne menjen, és itt ne telepedjünk meg. Édes néném, a fazakas akaratján kell járni a fazéknak, és azt nem mondhatja a fazakasnak: miért küldöttél engem Drinápolyba? jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mintsem kávé ivó findsája a császárnak. Azt nem okosan mondja-é a török, hogy az isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára, és oda kinek-kinek el kell menni, és ott kell maradni valamíg a kenyérben tart? Itt vagyon a mi rakás kenyérünk elbintve, azért együnk belőle, amíg abban tart, zúgolódás nélkül, és azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben málét enni, mint itt búzakenyeret.

Édes néném, talám nem ok nélkül tartok én attól, hogy ha a jó isten megtart ebben a bűdosó testben, talám egy kazalnyi rakás kenyeret kell megennem ebben az országban; mert ha egyszer megverik a törököt, ha lehet tőle, azt békességgel keni meg. A mi mészárosunk,

¹ Kisasszonyok.

ha jó vezér is, de nem jó hadi ember ; ha szinte jó hadi ember volna is, de őtet a császár úgy nem szereti, mint a kalmakánt, a kinek igen nagy esze vagyon, de a hadakozást úgy szereti, mint én a prókátorságot, csak annyit is tud hozzá — de a vezérségen, tudnivaló dolog, hogy kap ; a császár veje lévén, el is érheti ; ha azt pedig eléri, a bizonyos, hogy a békességet megcsinálja, ha pedig a békesség meglesz, csak üljünk a rakás kenyérünk mellé ; mert innét ki nem megyünk addig, amég azt meg nem eszszük. Én pedig mind addig, valamég a rakás kenyerebben tart, szívesen szeretem kedet. Hát ked engemet? Az egészségre jól vigyázzon ked ; semmi nincsen annál drágább.

5. (VIII.)

Drinápoly, 1718 4. januarii.

Kivánom istentől, hogy ezen új esztendőtt szerencsésen kezdje és végezze ked. Legalább két fontni egészséggel többet kívánok kednek, és azon kérem kedet, hogy legalább száz drámmal¹ jobbítsa meg ked a hozzám való szeretetét. Édes néném, noha az én szívemnek minden zsebje, ránca, fiókja tele a kedhez való szeretetemmel ; de mégis olyan vagyok, mint egy darab jég, hát azért ne írjak kednek?

A való, megérdemlem, hogy igen szépen megköszönje ked, hogy ilyen fagyoson is örömmel írok, és tudtára adom kednek, hogy ma a győzhetetlen császárnak fényes portáján² voltunk,

¹ Súlymérték ; száz drám körülbelül negyed kiló. —

² A nagyvezér és külügyminisztérium palotája.

ahová nagy pompával vitték a fejedelmet. A divánházban ¹ fogadta a fejedelmet a vezér, azután a fejdelem elejében tétetvén egy kis kerek asztalt és arra egy nagy ezüst medencét. Az étket elhozták, de csak egyenkét rakták azt bé. Se kés, se villa, se abrosz, se asztalkendő nem alkalmatlankodott az asztalon. Mind pedig a vezérnek, a kalmakánnak külön-külön asztal volt előtte, és mindenik asztalra egyféle étket tettek egyszersmind. Az ebédnek vége lévén egy óra mulva azután a fejedelmet a császárhoz vitték. Senki közülünk a fejedelmet nem kísérte. És a midőn a császár előtt volt, egy nyusztos kaftánt adtak reája. Az idő alatt, hogy a császárnál volt a fejdelem, minékünk mindenkünknek egy kaftánt adtak a hátunkra.² A fejdelem kijöven a császártól, a császár paripájára ült, mi is mindnyájan lóra ültünk, és legalább harminc király kísérte vissza a szállására. Édes néném, ne nevéssen ked ; mert, ha minket látott volna ked a kaftánban : olyan, mintha annyi egyiptomi király kísérte volna a fejedelmet — csak épen, hogy nem vagyunk olyan feketék. Édes néném, ne csudálja ked, ha a felséges királyoknak nagy hidegek volt ; mivel ma igen kemény idő volt ; azt is tudja meg ked, hogy ő hatalmasságok éhen jöttek vissza a vendégségből. A mely paripán visszatért a fejdelem, azt a császár ide ajándékozta egész szerszámmal ; egy buzogány és egy kard is volt a nyergen. Engemet úgy szeret ked, ha az egészségire vigyáz ; én pedig úgy szeretem kedet, ha egészséges.

¹ Tanácsterem. — ² Kaftán : hosszú török díszköntös. Hogy rájuk adták, annak volt jele, hogy szívesen látott vendégek voltak.

6. (X.)

Drinápoly, 15. mar. 1718.

Édes néném, épen ma, ha jól felszámolom, egy holnapja, hogy írtam kednek. De szakálmra fogadom, amikor leszen, hogy ha az idő meglágyúl, gyakrabban írok ; mert márványkő volna is a ked szíve, de megszánna, ha látná ked, mint vagyok, vagy is inkább mint vagyunk szállva. A házam ¹ négy kőfalból áll, azon egy fatáblás ablak, azon a szél mind szélyire, mint hosszára bújhat ; ha pedig papirossal bécsinálom, az egerek és a patkányok a papirost vacsorájokon elköltik. A mobiliám egy kis fa székből áll, az ágyam a földre vagyon terítve, és a házamat egy cserép tálban való kevés szén melegíti. De azt ne gondolja ked, hogy mind ezek után én legyek legméltóbb a szánásra ; mert tíznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya, mint nekeni, se csak a tábla is az ablakjokon. A hó lengedezve bémehet az ágyakra — de lehet-é ágynak hinni egy leterített pokrócot a földre? Ilyen palotákban lakunk ám mi! De a reménység igen szükséges lévén az embernek, és olyan szükséges, mint az eledel, a rossz házakban lakván mostanában azt reméljük, hogy még jókban lakunk. Megérjük-é még aztot valaha? — De azt megértük, hogy ide érkezett a spanyol követ, a kit a fejedelemhez küldött a király igen sok ígérettel, hogy mindenekben segíteni fogja. Ma reggel szemben volt urunkkal, aki is fennállva fogadta, és beszélt véle vagy fél óráig. Azt tudja ked, hogy

¹ Itt annyi mint szoba.

szeretem kedet, azt is tudja ked, hogy az egész-ségre kell vigyázni, azt is, hogy a hideg házban nem lehet sokat írni.

7. (XII.)

Drinápoly, 27. apr. 1718.

Édes néném, ked még engemet nem üsmér jól; mert ha üsmérne, nem írná azt, hogy én-nekem is olyan ritkán ír, valamint én írok. Nem fél-é ked az én rettentő bosszúállásomtól? Tudja-é ked azt, hogy nincsen nagyobb gyö-nyörőségem, mint bosszút állani azon, akit szeretek? Akire haragszom, annak megbocsá-tok, amennyiben lehet, de akit szeretek, azon bosszút kell állanom — ezt híják édes bosszú-állásnak; bosszút állani pedig azon, a kire ha-ragszunk, a keserű bosszúállás. Ezt sokan nem így tartják, de mi ketten így tartjuk, meg sem bánjuk. Álljunk hát bosszút egymáson, és ír-junk gyakran egymásnak. Hírt akar-é ked tudni? a ked kívánságát bé nem tölthetem. A francia követ Bonac¹ itt nem azon munkál-kodik, hogy a hadakozás tovább tartson, ha-nem hogy csakhamar vége legyen. A német azt kívánja, a török pedig már is megúnta a hada-kozást. Hát mi mit csinálunk a kettő között? Csak amint vonják, úgy kell táncolnunk. Ha-dakozásra híttak ide, de békességre jöttünk. Lehet-e mást kívánni, hanem csak azt, ami az istennek tetszik? És az ő rendelése után kell járnunk, és azon nem sétálni kell, hanem futni, mert az isten azt szereti, hogy fussunk az ő

¹ De Bonnac marquis.

akaratján, ne csak jó kedvvel, hanem örömmel. Ne szomorkodjunk hát azon, ha a dolgok úgy nem folynak, a mint nekünk tetszenének — a ki a jövődöt igazgatja, azt is tudja, hogy mint kell folyni azoknak. De azon szomorkodnám, ha nem szeretne ked: ked pedig örüljön; mert rettenetesen szeretem kedet. Hát az egészség jó-é? Vigyáz-é ked reája? Jó étszakát édes néném.

8. (XIII.)

Drinápoly, 9. máj. 1718.

Némelyeket az isten felmagasztal, némelyeket megaláz és mindeniknek hálákat kell néki adni. Édes néném, ma ez itt megtörtént. — A kalmakán a vezérségre felhága és a szegény mérszáros abból kiesék. Ma a császár egy kapicsi pasát¹ küldte a vezérhez, hogy a pecsétet adja vissza, és mindenit a sátorában hagyván, onnét menjen ki. Szegénynek mindenét egyszersmind el kellett hadni — csak a rajta való köntössel lóra ültették — egynehány csauz² kikisérté a városból. Lehetetlen vala a szívnek rajta meg nem esni, a midőn az ablakunk alatt mene el vagy tizenkét kísérvél. A való, hogy meg nem ölik, hanem valamely basaságot adnak néki. De micsoda nagy magosságról esett le! — Ha megtekintjük, hogy mérszáros volt, azt mondhatjuk, hogy nem nagyot esett; de azt kell néznünk, hogy micsoda felment volt és fejedelmek rendin volt; úgy meglátjuk, hogy mélységbe esett. Az ilyen állapotban látjuk, hogy a

¹ Helyesen: kapidsi basi, palotaőrök tisztje. —
² Helyesen: csauz, poroszló.

királyoknak ura a porból, az eke mellől, a mézsárszékből nagyra felemel valakit, és egy kevés idő múlva az előbbeni állapotjára hagyja esni, és az eset után való állapot sokkal nehezebb a felemeltetés előtt való állapotnál ; mert a világi dicsőséget megkóstolta.

Édes néném, eleget elmélkedhetnék az ember az ilyen változásokon ; de azt kell meggondolnom, hogy levelet írok, nem könyvet. Hanem már visszatérek ahhoz a világi boldogságban lévő új vezérhez, a kinek is minden boldogságával csak olyan sorsa lesz még, ha nem rosszabb, mint az előttevalójának, de addig csak úsz, amíg lehet.

Mihent a szegény mészárostól a pecsétet elkérte a császár, és kitették minden jószágából, a kalmakánynak adta a császár a pecsétet, és azzal a hatalmas vezérségre felemelte. És a császártól kimenvén, pompával ment a letett vezérnek sátorában — ahol minden jószágát kezhez vette, és magáénak foglalta. Szép dolog, édes néném, ura lenni fél óra alatt egynehány százezer tallért érő portékának. Csaknem bizonyosnak tarthatta ez a szerencsés vezér, hogy a dicsőséget eléri : egyik a, hogy a császár a feleségét igen szereti ; másik a, hogy magát is igen kedveli ; hogy ne mászott volna fel a kerekre? Ez, a való, nem volt mészáros, de egy szegény íródeákságból vette fel a császár, azután elébb-elébb vitte, a leányát is neki adta, kalmakánynak tette — ihon már vezér, és Ibrahim pasának híjják. Szeretném tudni, hogy ha gondolkodik-e a világi változásokról? de ha gondolkodik is, ha nem is, már a pócon vagyon. Ott ül, amég lehet, mi is itt ülünk, amég lehet ; mert a csaknem bizonyos, hogy már hadakozást nem kell várni, és a békességet is

maga mellé ülteti. A maga haszna keresése is azt hozza magával ; mert ő nem hadakozó ember, elméje nagy vagyon, de nem a hadakozásra.

Még most is elég biztatást adnak, de a mind füstbe megyen, és a hazánk felé való menetelünknek sok szép vígasztalása úgy eloszlik, mint a felhő. Kétségben kell tehát esnünk? Távul legyen. Bízunk, reméljünk, édes néném! az istenben, ha szinte minden bizonynyal tudnók is, hogy meg nem adja azt, amit kívánunk. A való, nehéz Zágon nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben 12 hónappal a vállamot terhelni, és a házasságtól messze, vagy teljességgel elesni ; ez mind nehéz és súlyos dolog, ugy-é édes néném, de azért vagyunk keresztények, hogy bízunk. — Ismét elfelejtettem, hogy levelet írok, és nem könyvet, és hogy kednek semmi szüksége nincsen az én prédikálásomra. De az asszonyt alázatosan követi prédikátor uram ; mert ma itt olyan nap vagyon, hogy két embert a mértékben tettek : az egyike felment, a másika le, és mi a földön maradtunk ; mégis prédikátor uram az ilyenről ne gondolkodják? A pedig csak azért, hogy az asszonynyal nem kell félben hagyatni a játékot, és hosszú levéllel nem fárasztani. Megmondám, hogy szeretem a bosszúállást, de már megszánom kedet, és elvégezem a bosszúállást. Héj! ha tudná ked, mint szeretem kedet! hát ked? Az egészségire vigyázzon ked. De a gyertyám mindjárt elaluszik, én is alszom.

9. (XVI.)

Drinápoly, 15. aug. 1718.

Ihon, édes néném, e lesz az utolsó levelem ebből a császári városból. Itt már megettük a nekünk rendeltetett rakás kenyeret. Már tovább megyünk, de nem elé, hanem hátra, és azon rakás kenyér mellé ülünk, a mely Konstantinápoly mellett vár minket; mert amitől tartottunk, abban torkig estünk — ki veszen ki abból? Csak az isten. Ennek előtte egynehány nappal hozák meg a hírit, hogy 21. jul. a vezér megcsinálta a huszonnégy esztendeig tartó békességet a némettel.¹ Ha addig itt kell ülnöm, jó étszakát a menyasszony táncának. Jaj! édes néném, ha addig az édes lelkem marad a kövér testemben, csak török kenyeret kell enni a rakásból.

A békesség meglévén, itt már semmi dolgunk nincsen, meg is indítják holnap az urunkot a császári főváros felé. Már itt erősen rakodunk. Elég szekereket adtak számunkra, még többet, mintsem kellene; mert elítélheti ked, hogy minden portékámat felraktam egy kis szekérnek a negyedrészére. Az én portékám pedig nem legkevesebb a többinél. Vannak itt olyanok, hogy tizen sem rakhatnak meg egy szekerecskét. De még lovakot is rendeltek alánk; mert ha ötvenen vagyunk is, de nincsen több öt lovunknál, amint már megmondottam. Holnap megindulunk. Hol lészen lakóhelyünk, még nem tudom. Elég a, hogy innét elvisznek valahová. Forgács úr is velünk jó. Micsoda örömmel látom

¹ Passzaroviczi béke.

meg kedet! De az egészség jó legyen, hogy az öröm is nagy lehessen. Többet is írnék, de mikor útra kell készülni, akkor nem lehet sokat írni. Isten keddel, édes néném, ihon ebédre hínak.

10. (XVIII.)

Bujukdere, 15. septembris 1718.

Édes néném, már kétszer volt az a szerencsém, hogy láttam kedet: de úgy tetszik, mintha még nem láttam kedet. De azt vettem észre, hogy mikor kednél vagyok, a nap oly sebesen repül, valamint a fecske; mikor pedig itt vagyok, akkor rák hátán jár. De én veszekedhetném keddel; mert két naptól fogvást levelét nem vettem kednek, hogyha pedig letennők a restséget, mindennap vehetnék levelet kétszer is. Azt jó megtudni kednek, hogy én telhetetlen vagyok a ked leveleinek olvasásában. Ha azt akarja ked, hogy jó kedvű legyek, gyakran kell nekem írni. Mikor pedig a ked leveleit olvasom, akkor nincsen szükségem a hegedűsre, hogy táncoljak; mert azt tudom, hogy mások is úgy tartják, hogy egy kedv szerint írott levél jobb egy táncnál. Itt mi csak várjuk, hogy szállást rendeljenek, addig sátorok alatt leszünk, mint az izraeliták.

A francia követnek Bonacnak közel mihozzánk egy háza lévén, gyakorta jó ide feleségestől, de még minálunk nem volt. Azt akarja, hogy mi menjünk elsőben hozzája, abból pedig semmi sem lesz; mert a mi urunk tudja, mi illendő és mi nem illenék hozzája. Még a titulus iránt is vágyon valami akadály, és az ilyen akadály megakadályoztatja, hogy az akadály

elvetessék, és ilyenformán egymást meg nem látják. De minthogy nekem semmi akadályom nincsen, se a praecedentia,¹ se a titulus iránt a követtel, azért gyakran járok hozzájuk. Az asszony olyan mint egy darab nádméz — azt is elmondhatni, hogy olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a több gyöngyök között. Jaj! elfelejtettem, hogy soha sem kell egy asszonyt dicsérni más asszony előtt; mert az nem esik jó ízűn. Hát az nekem jó ízűn essék-e, hogy a levélben káposztás fazéknak neveznek? De én azt csak elszenvedem a hasznáért. Micsoda szép állapot, mikor az ember a nénjire meg nem haragszik! Az egészség mint vagyon? Vigyáznak-é reája? Szeretnek-é, a mióta nem láttak? Mert én úgy szeretlek, édes néném, mint a káposztát.

11. (XXVII.)

Jenikő, 18. jun. 1719.

Édes néném, igen-igen szükséges kednek egy hírt megtudni, azért hogy bolhák ne csipjék kedet. Tudniillik, hogy két gyorgyiánus² fejedelmet az atyjafiai az országból kiűzván, segítséget jöttek ide kérni a császártól. Aki is segítséget adván nekik, a méltóságos fejedelmek ide jöttek, hogy innét hajón a segítséggel a Feketetengeren visszamenjenek. Ő méltóságok pedig egy nyomorult korcsomára szállottanak — cselédjök elég vagyon, de az udvari nép nem ruhásabb a mi cigányinknál. Azt pedig ne gondolja ked, hogy ő méltóságoknak pénzek

¹ Elsőbbség. — ² Georgiai.

ne volna ; mert valamég a cselédekben tart, addig pénzek is lészen, mert amidőn a pénzek elfogy, kettőt vagy hármat az udvariak közül eladnak, és így a pénz elfogyván, az udvariak is fogynak. Ma tíz órakor a fejedelmünk látogatására jöttek sok udvarival, de azok olyan rongyosak voltak, valamint a szolgák. Nem is tudom, miért viselik a fejdelem nevet ; mert a bizonyos, hogy jobban szeretném a brassai bíróságot, mintsem az ő fejdelemségeket. Való, hogy a gyorgyiánusok azelőtt hadakozók voltak, de mostanában nyomorúltak. Görög valláson vannak. Nekünk is vannak ott missionáriusink. A fehér nép¹ ott közönségesen igen szép.

Azt írta volt ked a minap, hogy már ért franciául. — Aztot igen jól cselekszi ked, hogy idegen nyelvet tanul. Bár a mi földink azon voltának, hogy idegen nyelvre taníttatnák gyermekeket, de az olyan állapottal oly keveset gondolnak, hogy még csak az írásra és az olvasásra sem kényszerítenék a leányokat, hogyha csak azoknak nem volna arra kedvek — azt a két dolgot egy nemes leánynak nem csak illik, de szükséges is tudni. Azon kívül, hogy a valláshoz a szükséges, hogy holmi jó könyveket olvasson ; de az micsoda szükséges egy nemes asszonynak, hogy az ura távul létében az urát mindenekről tudósíthassa, és az ura levelét elolvashassa. Nem lehet mindenkor olyan ember mellette, akivel irattathasson ; de ha szinte volna is, a férjfi nem csak a hagymáról és a dézma borról kívánna írni a feleségének, hanem más egyéb, egyeségből, szeretetből származó gondolatait is leírná, ha a felesége tudna írni

¹ Nők.

és olvasni: de minthogy nem tud, úgy ír néki, valamint egy idegennek. Ha megvizsgálják, hogy micsoda levelet ír az ura egy olyan asszonynak, aki nem tud olvasni, és hogy micsodást ír a tisztartójának, meglátnák, hogy mindegyik egy huron pendül, és nem sok különbség vagyon közöttök. Arról nem is szólok, hogy mennyi külső dolog történik olyan, amelyet az ember örömet megírná a feleségének, némelykor szükséges is volna megírni: de elhagyja, mert a felesége nem tud olvasni, és azt nem akarja, hogy más is megtudja. Erre azt felelik némely csúfos és rövid eszű anyák, hogy nem jó egy leánynak, hogy írni tudjon. — Oh! mely okos beszédek ezek! mintha az írás okozná a rosszat, és nem a rossz az írást. — Akár tudjon a kéz írni, akár ne tudjon, de a szív eljár a maga dolgában. Nekem úgy tetszik, hogy nem csak azért írok kednek, hogy írni tudok, hanem azért, hogy a hajlandóság viszen reá — ha nem tudnék is írni, csakugyan csak legelső alkalmatossággkor mindazokat megmondanám kednek.

Mind ezekből azt hozom ki, hogy az ilyen anyák nem okoson gondolkodnak; a leányokat a vallásbeli dolgok iránt való tudatlanságban nevelik, és akinek adják, az el nem kerülheti, hogy tudatlanságáért ne szenvedjen. Akármely szép legyen a gyémánt, de ha rútul vagyon metszve, nem becsülik. Mind ezekre, tudom, azt fogja ked mondani, hogy még házas nem vagyok, mégis az asszonyoknak akarok leckét adni. — Nem akarok, édes néném, nem akarok, tudom, hogy ked is velem egy gondolatban vagyon ez iránt. Lásza kiki; szabad a magáéval. És az isten adjon olyan feleséget, aki írni és olvasni tudjon, de ha nem tudna is, azon len-

nék, hogy megtanítanám, ha több esze nem volna is mint egy macskának.

Édes néném, szeret-é ked úgy, mint a macska az egeret? Vagyon-é kednek jó egészsége? Mikor látjuk meg egymást? Ma talám nem ; mert már tizenegy az óra, és le kell fekünni ; de ha lefekszem, úgy tetszik, mint ha feredném ; mert a tenger habja egészen becsapván a házam alá, sokszor azt gondolom, hogy az ágyamban locsog a víz.

12. (XXXII.)

Jenikő, 10. octob. 1719.

Micsoda szép állapot az : tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában — ide pedig nem a levegőégben hoztak, hanem a vizen. Mindezekből megisméri ked, hogy ide visszajöttünk, és a táborozást elvégeztük. Az bizonyos, hogy nem az ellenség elől jöttünk el, hanem a sok esső elől, amelyet el nem lehetett úzni, noha két generális vagyon velünk. A mindennapi mulatság már itt abból fog állani, hogy vagy Bercsényi uram jó mi hozzánk, vagy mi megyünk hozzája. — A vadászat sem mulik el, hogy ellenünk ne vadászszanak a portán ; mert a német követ legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árt hasson ; mi pedig legkisebben sem ártunk néki. És nem tudom, mi végre kívánja üldözni ezeket a szegény bújdosó magyarokat, akik itt a tengerparton csak dohányoznak suhajtozással. Édes néném, vajjon az olyan világi üldözők olvassák-e az evangéliumot? Gondolják-é azt, hogy még bé is kell a szemeket húnni egynehány száz esztendőig?

Akkoron nem a kamaraszék eleiben citáltatunk, sem nem annak törvénye szerint mondják ki a sententiát: hanem a szerint a kegyes evangélium szerint, amely azt parancsolja a császároknak is, hogy megbocsássanak az ellenségeknek, és a roszért jót tegyenek. Az olyan ítélőszék, ahol az allegátiót¹ bé nem veszik, nem is az ország törvényét, hanem az evangéliumot teszik ott a fejedelmek eleiben. Akkoron egy fejdelem hejában fogja azt allegálni: a ministerim javallották nékem, hogy a bújdosó magyarokat bújdosásokban is üldözzem, és a politica ratio² arra vitt, hogy őket olyan állapotba vessem, amelyben jövődöben se árthassanak — az ilyen mentségre csak azt felelik: Nem kellett volna azon igyekezni, hogy elvegyed tőlök azt a kenyeret, amelyet én rendeltem nekik idegen országban, minekutána már elvetted volna az örökségeket — a politica ratioért nem kellett volna jövődöbéli bizonytalan rosszért bizonyos rosszat követni felebarátidon. Ha mások is így gondolkodnának, békeségben maradnánk — talán gondolkodnának, de az ilyen gondolat csak általmegyen rajtok, valamint a purgatio.

Az talán tudva nincsen kednél, hogy mi most is abban a szándékban vagyunk, hogy Franciaországban visszamenjünk, és hacsak a mi akaratunkon állana, ma indulnánk meg; de csak az akarat áll mirajtunk, a tehetség pedig más; mivel a fejdelem ezen szándéka iránt a francia udvarnak egynehány rendbéli leveleket írván, arra egyenes választ nem vehetett még eddig. Az udvar se nem tiltja, se nem jóvállja az oda való menetelét világosan, amelyekből

¹ Felebbezés, mentség. — ² Okosság.

kitetszik, hogy nem kívánja az oda való menetelünket. *Inimicus homo hoc facit* ¹ — akik itt miellenünk vannak, ott is ugyanazok gátolták meg utunkat: Franciaországot Orleans herceg igazgatván, mivel a király még nem arra való. Ő mindenkor nagy barátságot mutatott a mi urunkhoz; az anyja pediglen, aki is egy házból való a mi fejedelemasszonyunkkal, úgy szerette mint a fiát mind holtig. De a fejedelmek között lévő atyafiság és barátság olyan, mint a nádszál², ha jól vagyon dolgoz, mind az atyafiság, mind a barátság fennvagy; ha pedig roszúl vagy, és reájok szorúlsz, csak azt mondják: *nescio vos*.² E már rajtunk bételjesedett; mivel Orleans hercegnek az urunk még egy levelét sem vette. Annyi sok szép ígéreti után legkisebben dolgait ebben az országban a portán nem segítette. Ilyen a fejedelmek barátsága, ilyen reménység nélkül lehet hozzájuk folyamodni mind azoknak, akikre szükségek nincsen. És csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citronnal, amelyből a levét kifacsarván, azután elvetik. — Ha a forrásból jól iszunk, azután annak hátat fordítunk. Reánk pedig most nincsen szükség, az elmúltat elfelejtették, és a hatalom kezében lévén, jövődre nem hajtanak. A kedvmondása szerint derék állapot a szerencsén fekünni — a való, hogy az olyan ágy nem igen állandó, de amég tart, addig csak jó rajta fekünni.

Meg nem kell, édes néném, az ígéretet másolni. A nemes vér amit fogad, megtartja. Ha magyarországi volna kedv, tartaná valamtól; de erdélyi lévén, ott a nemes asszonyoknak a

¹ Ellenség cselekszi ezt. — ² Nem ismerlek benneket.

szavok olyan állandó, valamint a brassai havas — tartsa meg hát ked ígérését, és három vagy négy hónapját a télnek töltse el ked itt a magyar asszonyokkal. Való, hogy ked lesz egyedül erdélyi; de egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tíz magyarországi? A rózsza többet ér a kórónál — a nap fényesebb a holdnál. Mikor Magyarországon fogvatkozás vagyon a napban, csak egy erdélyi asszonyt vigyenek oda, annak szépsége elég fényességet ád. E nem dicséret, hanem igaz mondás. Ha az isten őket szebbeknek teremtette másoknál, ki tehet arról? Arról sem tehet senki is, ha lefekszem, mert tizenegy az óra. Ha a szerencsén nem fekszem is, csak jól alugyam — jobb az egészség annál. Ezután csak azt nézem, mikor fog ked ide érkezni, de minden pereputyástól kell ide jönni.

13. (XXXIII.)

Jenikő, 7. mart. 1720.

No már édes néném, vegyük elé a pennát és tisztítsuk meg a penészes kalamárist; mert már ezután az íráshoz kell fogni, a póstákat kell küldözni, a híreket fel kell ébresztetni. Ma nyolcad napja, hogy itt a telet kitelelvén elhagya ked bennünket, mint szent Pál az oláhokat, és a császári városban lévő székébe visszahelyezteté ked magát. De már ott a restséget nem kell hevertetni, hanem iratni. Én pedig majd olyan hírt küldök kednek tenger habjain, amelyen mindakét füle megcsendül kednek — jó, hogy több füle nincs kettőnél. De legelőször szép színű és jó szagú hírt írok, azután írom meg a

csendülő hírt. Tegnap a jancsár-aga¹ ceremóniával küldte ajándékot az urunknak. Az ajándék sok szép virágokból és sokféle gyümölcsből állott. Már előre tudom, hogy erre mit mond ked — erre azt fogja ked mondani: a bizony illetlen ajándék volt — asszonyhoz illett volna virágot küldeni ajándékban, és ha a jancsár-aga azt az ajándékot asszonynak küldötte volna, azért dicsérném; de hogy egy generális virágot küldjön egy fejedelemnek, azt soha sem tartom illendőnek. Ha ezeket mondja ked, én azt mondom: mert más országban nevetséges dolog volna, de azt tudja ked, hogy itt nem lehet ajándékot küldeni egy asszonynak, annál is inkább halálos véték volna itt, ha egy asszony ajándékot küldene egy férfinak, hacsak egy szál rózsából állana is.

Való, hogy az ilyen ajándék nekünk visszatetszik, és mi asszonyhoz illendő ajándéknak tartjuk, de azt kell megvizsgálnunk, hogy itt szokás, ami pedig szokás valahol, az illendő is abban az országban. Angliában ha az asszonyok a korcsomára mennek, azért senki sem ítéli meg őket; mert szokás. Spanyolország szélyin az asszonyok egy kis malacot hordoznak az ölükben, valamint másutt hordozzák a kis kutyácskákat. Franciában, vagy másutt egy úri asszony a hintójába ül, estig oda jár, ahova szereti; itt pedig egy török urnak felesége esztendeig sem megyen ki a házból. Lengyelországban a papok a sekrestyében lévő szentelt vízben teszik az égett bort, hogy meghűljön, amíg a misét elvégezik; nálunk megengednék-e aztot? Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asz-

¹ Jancsár (janicsár): gyalogkatona; jancsár-aga: jancsárezredes.

szony ; itt pedig mind dohányoznak. Khinában az olyan leány megyen hamarabb férjhez, akinek leghosszabb a füle, és ha a vállát éri ; nálunk pedig az olyantól elszaladnának. Itt csak az ujjokkal esznek, nálunk pedig késsel, villával. Hát az jó szokás-é, hogy a tatár nemes asszonyok megfűrják az orrokat, és egy nagy ezüst karikát vonnak belé, valamint a fülbevaló. Az országban lévő szokást kell hát megtudnunk, ha arról akarunk itélni. — Mondjuk hát, hogy a jancsáraga küldhetett virágot ; mivel itt szokás.

De, édes néném, készítse ked a füleit a rossz hírre. A való, hogy aztot előre el lehetett látni, de teljességgel nem gondolhatta volna az ember. A mi jóakaróink addig munkálkodtanak ellenünk, hogy megnyerték a pereket, és innét is ki akarnak bennünket tudni, mintha terhekre volnánk. Ma reggel hivatta a vezér Horváth Ferencet, és azt izené a fejedelemnek általa, hogy a porta jobb és alkalmasabb helyt akar rendelni a magyaroknak Jenikőnél. A mi urunk, mint igaz keresztény fejedelem, csendes elmével vette ezt az izenetet, és abban a változtatás változást nem okozhata. Elmondhatta volna Dáviddal : *Usque quo exaltabitur inimicus meus super me?*¹ és : *pirúljanak meg mind azok, akik az én nyomorúságimon örülnék.*² De a Krisztus tanítását követvén, áldást kért üldözőire, nem is a portának tulajdonította azt a változást, hanem annak a követnek, aki ártalmunkra igyekezik. Ha isten mivelünk, kicsoda elle-

¹ Meddig hatalmaskodik az én ellenségem rajtam ? Zsolt. XIII. 3. — ² Pontosan idézve : szegyenüljenek meg, piruljanak együttesen, a kik bajomnak örülnék. Zsolt. XXXV. 26.

nünk? Még nem tudhatom, micsoda helyre akarnak bennünket repíteni. De még nem olyan hamar leszen az elmenetel, amelyet szívesen bánom,¹ azért, hogy egymástól tovább esünk. Mindezekről legelső alkalmatossággal tudósítani fogom kedet. Jó egészséget is kívánok. Ámen.

14. (XXXIV.)

Jenikő, 25. martii, 1720.

Ma reggel a fejedelmünk a Pompejus oszlopát volt megnézni, amely oszlop a Feketetengernek torkában egy nagy kőszikla tetején vagyon. Ez a kőszikla egy kis szigetet csinál. A kaikból² kiszállván, egy darabig felmentünk a kősziklán, de épen az oszlopig nem mentünk; mert igen meredeken vagyon, és egyik kőszikláról a másikra kelletett volna ugrándoizni — a káposztás fazék pedig nem udrándoizhatik oly könnyen, mint a vad kecske. Nem lehetett megtudnunk, hogy micsoda magasságú volt azelőtt az oszlop, mivel el vagyon törve két vagy három darabra. Amely darab még fenn áll, nem lehet magasabb harmadfél singnél. Nincs mit nézni rajta, hanem csak a régiségiért kell becsülni, ha igaz, hogy Pompejus tétette oda; mert aztot csak mondják, és minden a Pompejus oszlopának híjja, de arról semmit sem találni írásban. A bizonyos, hogy az a híres római ember ezen a földön eleget járt; de az nem bizonyos, hogy ő tétette volna oda az oszlopot. Lehet, hogy

¹ Amit szivemből sajnálok. — ² Keskeny, hosszú orrú csónak.

valamely görög császár munkája, vagy még a császárok előtt tették oda. Ha Pompejus tette is, nekem ahhoz mi közöm? Inkább elhiszem, hogy ő tette oda, csak hozzája ne küldjön ked megtudakozni. De azt tudom, hogy Pompejus meg nem fizeti nekem a keszkenőmet, amelyet ott a kösziklák között elvesztettem.

Már most tudom, hová küldenek bennünket. Azt mondják, a város rendes, nem messze vagy ide, a neve Rodostó. De ennél többet nem tudok, hanem azt tudom, hogy már elküldöttek oda, kik szállásokat foglaljanak az egész bújdosó magyarok számára, és hogy a jövő holnapnak a közepe felé innét elillantunk. Azért azon legyünk, hogy azt a kis időt heában el ne töltsük, hanem gyakran meglássuk egymást, és eleget ne vessünk. Attól ne féljen ked, hogy addig gyakorta meg ne látogassam kedet, se attól ne tartson ked, hogy a nagy készület miatt oda nem mehetnék; mert annyi portékám vagyon, hogy fél óra alatt mindenemet elrakhatom. Mi szép dolog, mikor az embernek minden gazdagsága csak egy ágy, egy kis láda és egy asztal. Látja ked, mind ezek nem adnak nagy gondot; mikor pedig sokja vagyon, a gond is nagyobb. Mit tehetünk róla, hogy többem nincsen? — Tizen is vannak itt olyanok, akiknek félannyi idő sem kell a készületre. Édes néném, akik bújdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamijek? A való, hogy kivált minékünk ketten, hárman, kik mindenkör vele bújdosunk, többünk lehetne, de azt elhallgatom, miért nincsen. Az erdélyi vér nem az adomért szolgál, hanem a becsületért, ha egy kis háladatlansággal fizetnek is, azt nem tekintik. A minapi levelében az ilyen dologra való nézve pöké ki ked ezeket a deák szókat:

Experto crede Roberto ¹ — a való, hogy már én is elmondhatom másoknak. De vessünk véget az ilyen gondolatoknak, és örüljünk még előre annak, hogy holnapután együtt eszünk ebédet és vacsorát, és hagyjuk a törődést annak, aki azt szereti — úgy-é, édes néném! Ezzel maradok ked köteles, láncos, madzagos, spárgás és zsinóros szolgálja.

15. (XXXV.)

Jenikő, 16. april. 1720.

Üssék meg a dobot, fújják meg a készülőt, édes néném, már mi készen vagyunk. A gálya,² aki urunkat fogja vinni, itt vagyon. Amely hajók a portékát és a fejdelem embereit fogják vinni, azok is már rakodva vannak. Bercsényi úrnak egy nagy hajót rendeltek. Már mind az egész bagázsia elindult, csak mi maradtunk még hátra. Förgács úr velünk lesz, és egy-néhány alávaló cseléden kívül hárman vagy négyen leszünk a fejdelemmel, és hét órakor reggel mi is abban a nagy vízi hintóban ülünk.

Tegnap pedig a fejdelem csak különösen szemben volt a vezérrel, és tőle elbúcsúzván, nagy barátságát mutatta a fejdelemhez, és meg is ajándékozta egy szép török flintával,³ és nagy barátságosan váltak meg egymástól. De gondolja el ked, hogy a török micsodaféle beszé-

¹ A tapasztalt embernek higgy! — ² A középkor hadihajója. Evezőit fegyencek vagy rabszolgák kezelték. A XVIII. század közepe óta a gálya ily használata megszűnt. — ³ Hosszú kézi puska.

dekkal él. A fejdelem beszédközben mondotta a vezérnek, hogy talám messze vagyon Rodostó, és hogy közelebb szeretett volna lenni a portához ; erre a vezér mondá, hogy ha egy kevésbé messze van is, de a hely alkalmas. — De ne gondoljad, hogy messze legyen ; mert csak annyira vagyon, hogy ha a riskását megfőzik, oda vihetik melegen. Ítélsz el az ember az ő török mondását! elég a, hogy mindjárt megindulunk, és még ezt a levelet be kell pecsétel-nem, azért most többet nem írhatok, hanem ha helybe érkezünk, mindenekről tudósítani fogom az édes nénémet, akinek istentől jó egészséget kívánok, és láthassam meg kedet mentől hamarabb. Hanem csak arra kérem kedet, hogy írjon mentől gyakrabban ; én pedig azt el nem múlatom. Pola tétéi¹ édes néném, és az egészségre igen kell vigyázni. Mi ezennel megindulunk, már hét az óra.

16. (XXXVI.)

Rodostó, 24. april. 1720.

Édes néném, ha nem mondanám is, hogy ide érkeztünk, csak arról megismeri ked, hogy honnét dátálom leveletem. Elég a, hogy az isten szerencsésen ide hozott mindnyájunkat. És mihent ide érkezett Bercsényi úr, mindjárt anagrammát csinált a város nevéből, és ez jött ki belőle : Ostorod — ez igen hozzá illik a

¹ Isten éltesse! Szóról-szóra : sok éveket, azaz : sok éveket kívánok ; újjörög nyelven van mondva ; rövidítés e helyett. polla ta eti. Mint újevi üdvözlés mai napság is használatos.

bújdosókhoz. Elég a, hogy erről eleget lehetne elmélkedni, de azt hagyjuk másszorra, most pedig fogadásom szerint hadd írjak meg mindeneket kednek.

Legelőször is ott kezdem el, hogy Jenikőből 16-án indulánk meg. Már a gálya készen várta a fejedelmet. Amely igen nagy méltóságára esett a fejdelemnek, hogy a császár gályát küldött számára. A gálya is a nagyobbak közül való volt; mivel 26 pár lapát vonta — mindenik lapáton kin 4, kin 3 ember volt — mind egészen 220 rab vonta a gályát — azon kívül 100 fegyveres léventi,¹ vagy hajdú benne, egyszóval a gályában voltunk mindnyájan 400. A gályás főtiszt basa volt, a fejdelem mellett lévő császár kapicsi basája velünk volt, azon kívül egy csorbasi.² Hét órakor a fejdelem a gályába szállván, tiszteletnek okáért az ágyúval lőttek, a vasmacskákat³ felvonák, és vonni kezdék a gályát. — A császár kastélyát meghaladván, ellenkező szélre találánk, a szigetek felé kétele-nítetténk venni útunkat, amely szigeteket nevezik Insula Principum.⁴ Forgács úr azt észre-vévén, hogy nem az volna a rodostói út, és nem tudván az okát, hogy miért megyünk a szigetek felé, azonnal megijede és kezdé a fejdelemnek mondani, hogy a porta megcsalta, és nem Rodostóba viszik, hanem Nikomédiában, ahol Tököli volt.⁵ A fejdelemnek haszon-talan vala bátorítani és mondani, hogy talán a

¹ A tengerészetben szolgáló önkéntes katona. Ebből való a mai *levente* szavunk. — ² Helyesen: csorbadi; janicsárezred parancsnoka. — ³ Horgony. — ⁴ Herceg-szigetek a Márvány-tengerben. — ⁵ Thököly itt élt 1702-től 1705-ben bekövetkezett haláláig. Thököly II. Rákóczinak mostoha atyja volt.

szelet akarják megnyerni, vagy más okok lehet, és attól nem tart, hogy Nikomédiában vigyék, és arra okot nem adott a portának, hogy akaratja ellen vitesse valahová — mind ez haszontalan vala; mert minden bizonynyal elhitette vala magával, hogy Nikomédiában visznek, és mindaddig tartta attól, valamíg a szigeteket el nem érők. Ott megszállva 11 órakor, ebéd után Bercsényi úr is oda érkezék. Másnap is a szél ellenkező lévén estig, este pedig hat órakor onnét elindulánk jó széllel Rodostó felé — egész étszaka jó szelünk lévén, a vitorlákat felvonták, és nem kellett lapátokkal vonni. A harmadik napon 8 órakor reggel a herakleai portusba¹ bémentünk és vasmacskákat vetének le. A kapicsi² basa pedig előre Rodostóra mene, hogy rendelést tenne a szállások iránt, és mindaddig itt kellett nekünk maradni. 21-én a kapicsi basa a fejdelemnek tudtára adván, hogy már készen volnának a szállások, ma öt órakor reggel megindulánk, és 11 órakor délelőtt Rodostóhoz érkezénk. A fejdelem azonnal kiszálla a gályából, és a lovak parton lévén, pompával kísérek a városban lévő fő tisztek a fejedelmet szállásáig.

Édes néném, nem egy kis uraság a gályán járni. Ott a nagy rendtartás legkisebb dologban is, a nagy csendesség. Amikor kétszáz ember megrándítja, csak elhiheti ked, hogy jól megvayon rándítva, aztot pedig mind egyszerűsmind, az 52 lapátot egyszerűsmind teszik a vízbe — egy lapátnak a hosszasaága vayon legalább öt ölnyi. Igen szép multság azt nézni,

¹ Herakleai kikötőbe; a Márvány-tengernek ma Erekli nevű kikötőhelye.² Kapudsi. L. 29. lap. jegyzetét.

de meg, ha az ember azt gondolja, hogy azok a szegény rabok csaknem mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik, megesik az ember szíve rajtok. Azon kívül is a gályavonás igen nehéz munka, aki azt nem látta, nem lehet annak azt kigondolni — azt gondolná az ember, hogy mindeniknek az egész karja kiszakad, úgy megrántja a lapát őket.

Az való, hogy az ételöket megadják, de a ruházatjuk csak rongyból áll. A mieink mégis ingben dolgoztanak azért, hogy a fejdelem ott volt, és ugyan ezért az okért is nem bántak rosszúl vélek, de másként ing nélkül dolgoznak, és a verést legkisebbért szenvedniök kell, amint magok is mondták szegények. Amidőn valamit akarnak nekik parancsolni, csak süvöltenek — már ők azt tudják, mire való, és egy-szersmind fognak a munkához. Az ő székek úgy vannak rendiben egymás után kétfelől, valamint a templomban szoktak lenni — közepette utca vagyon, ahol szüntelen járnak alá s fel a tisztek, és azt nézik, ha valamelyik nem vonja-e jól a lapátot, ha beszélnek-e egymással? Kinek-kinek a maga helyében kell maradni, oda vannak láncolva, és mihent a vonást elhagyják, le kell ülni, és ugyanazon helyben kell alunniok is. Egyébkor soha sem szabad felállani, hanem amikor a gályát vonják, és olyankor igen szomorú zörgést hall az ember; mert csak a sok lánc zörgését lehet hallani.

Mind ezekre azt mondaná ked, hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabad-ságokat ne sóhajtsák; mindazonáltal mégis vannak olyanok, akik azt a nyomorú életet megszokták; mivel én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőől fogvást vannak a gályán, és mondtam, hogy ha nem lehet-e

olyan módot találni abban, hogy megszabadúl-hassanak? Csak ezt felelék erre : miért mennénk mi Magyarországbán? Feleségünk, gyermekünk talán már megholtanak — ott mi is mivel él-nénk? Itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a nyomorúságot. A való, hogy nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék. A mi gályánkon mindenféle nemzetekből valának : magyar, német, francia, lengyel, muszka — Noé bárkájában nem volt ennyiféle nemzetség, kiveszem az állatokat.

Elég az, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek itt vagyon elhintve a kenyere — addig csak itt kell lenni, amíg abban tart. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon — csak én egy szolgával egy gazdag örménynek az egész házát bírom, és mindenik háznak vagyon egy kis kertje.

Elég az, hogy mi már itt helyben vagyunk — a bújdosásban is bújdosnunk kell — az isten fizesse meg annak, aki az oka. Mint leszünk, hogy leszünk, ezután azt hagyjuk az isten akaratjára : — ő hozott bennünket ide, ő is viseli gondunkat. Akik mivelünk rosszat akartak tenni, azoknak rossz szándékjokat az isten javunkra fordította ; mert noha még nem ismerem a várost, se körül való helyeit, de azt elmondhatom, hogy hálaadással tartozunk istennek ide való hozásáért ; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorúlt Jenikőben. Az egész szállásaink a város szélén vannak, csak egyet lépek, már a mezőn vagyok. — De lakóhelyünkről legelső alkalmatossággal bővebben írok, és nekem úgy tetszik, hogy most eleget írtam, és 11 órákor ideje volna lefekünni ; mert az csudálatos dolog, hogy az embereknek és az asszonyoknak itt is úgy kell

alunni, valamint másútt. De minekelötte elvessem a pennát, arra kérem kedet, hogy a hozzám való szeretet meg ne fagyjon, és az egészségére igen vigyázzon. Innét oda minden nap mennek hajók, és akármelyik hajósnak a levelét oda adhatja ked. Jó étszakát, édes néném.

17. (XXXVII.)

Rodostó, 28. máji 1720.

Már mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának épen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. Az bizonyos, hogy sehol a fejdelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem puszta mező; mivel itt mindenütt a földet jó megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan művelt, valaminthegy egy jól megművelt kert — kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kertet. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másútt egy vármegyében elég volna — azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőlőt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőgerezdet a levelek beföd-

vén a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyárfán igen kevés eső jár — így a föld nedvesen marad, és a szőlő nem szárad el.

Itt, az való, sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerént jól művelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlítani. Gyapottat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány¹ földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak egész esztendő által csak az (a dolgok), hogy a gyapottat elvessék, megszedjék, eladják, vagy megfonják. Májusban vetik el, és októberben szedik meg. Való, hogy sok bíbelődés vagyon a gyapottal, de minthogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájuk nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak — micsoda szép dolog az irigység! A piaca a városnak igen bőv — a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó — amíg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy amíg ide nem jöttünk, ahol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok: estve felé pedig akit kívül találhattak, azt elragadták, és gondolja el

¹ Sovány, agyagos; Háromszékmegyei tájszó.

ked, mint bocsátották el? Még gyilkosságok is estenek, ezeket pedig a jancsárok, görögök és örmények követték, de már most legkisebbet sem hallani. Estve kiki sétálhat az utcákon, semmitől nem tarthat. A való, hogy mink is sokan vagyunk, de legkisebb dolog ha történnék, a kapunkon lévő 30 jancsár megtanítaná azokat, akik valamely garázdát ¹ akarnának indítani. Nem is lehet már csendesebb hely, mint ahol mi lakunk — estve idegen jancsárt, se görögöt nem látunk, noha a szép időkben 11 óráig is kint vagyunk. Csak ilyen hamar is már micsoda hasznára vagyunk a városnak, hát még ezután. Csak azt bánom, hogy messze vagyon Bercsényi úr tőlünk: ő nem bánja, mert ritkábban megyünk hozzája, és annyival kevesebb lesz a költség. De mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni — hát hogy töltsük az időt? Még az asszonyok sem szeretik aztot, de mit tehetnek velünk együtt róla? A való, hogy a nem nekik alkalmatlanabb, hanem nekünk; mert csak el kell hozzájuk menni, valamint az úr dolgára.²

Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni és az idő töltéséről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejdelem házánál. Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak, és akkor a fejdelem felöltözik — azután a kápolnába megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen — ott kávét iszunk és dohányo-

¹ Garázdaság, veszekedés. — ² Munka, mellyel a jobbágy földesurának tartozik, robot,

zunk. Amikor az óra három fertály nyolcra, akkor első dobolnak misére, nyolc órakor másodikat, és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak — akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házában megyen, és kiki oda megyen, ahova tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre, és tizenkét órakor az asztalhoz ülünk, és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen, és ott vagyon három óráig. Mikor az óra három fertály ötre, akkor első dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat, és egy kevés idő múlva harmadikat — akkor a fejedelem a kápolnába megyen, és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejedelem levetkezik, de leggyakrabban le nem fekszik még akkor, és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjjeli két órakor felkél. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben. Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órakor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvét találjam, és mindenkor jelen vagyok, mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a cselédekre.

Ezek tehát a mi klastromunkbéli rendtartásunk. A mi pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon — veres fogoly több vagyon, mint szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. Mink is jobban töltünk, ha lehetne, mert az ember nem mehet örökké sétálni, nem

lehet mindenkor a mezőn vándorlani: az ide való emberekkel pedig nem lehet társalkodni. Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik feleségeket, mintsem a törökök. Még nem láthattam a szomszéd asszonyomat. Napjába tízszer is a kapuja előtt kell elmennem, és ha a kapuban talál lenni, úgy szalad tőlem, mint az ördögtől, és bészárja a kapuját. Nem törődöm rajta; mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. Ebből elítélheti ked, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet, nem is vesztünk semmit; mert itt ki szócs, ki szabó. Valami főrenden lévő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnénk. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájuk megyen, elsőben no ülj le — azután egy pipa dohányt ád, egy findzsa kávé — hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz épen nem tudnak. Minden mulatságunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára — ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival¹; mert az asszonynyal² reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemesasszonynak. A már csak a régi dolgokat szereti beszélni, hogy leánykorában micsoda mulatsági voltanak. Azt jól tudja ked, hogy nekem ahhoz semmi kedvem. — Ennekem a micsodás természetem vagyon, elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak, de azután kérdje meg ked tőlem, mit be-

¹ Kőszeghy Zsuzsi, Rákóczi vadászának leánya. —

² Bercsényiné.

szélték nekem? egy szót sem tudnék megmondani belőle. Így vagyok azzal az úri asszonynyal. Két óráig sem szólok egyet. Ha nevet, én is nevetek, de sokszor nem tudom mit — azt gondolja, hogy én azokat mind nagy figyelmetességgel hallgatom. Ugyan is ha én régi dolgokkal akarom az időt tölteni, a Nagy Sándor históriáját olvasom, az elég régi.

Mind ezekből megláthatja ked, hogy micsoda városban telepítettenek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk. De azt még meg nem mondtam kednek, hogy én micsodás szokást tartok. Az én szokásom a, hogy tíz óra-kor lefekszem, és a szemeimet bézárom, és rendszerént azokat fel nem nyitom más nap hatod-fél óráig. Ezt a dicséretes szokást mind télben, mind nyárban megtartom. Azért ez a levél olyan hosszú, hogy már tíz az óra, alugyunk hát, édes néném. De az egészségre kell vigyázni, ha azt akarja ked, hogy gyakran írjak. Más-szor többet, vagy kevesebbet. Ihol azt majd elfelejtettem megírni, hogy az a veszett kösz-vény az urunkra jött alkalmatlankodni.

18. (XLIH.)

Rodostó, 16. apr. 1722.

Szép dolog a háláadatlanság és a restség. Már egynéhány levelemre nem vettem választ, mi az oka? Beteg-é ked? haragszik-é ked? Nekünk nem kell úgy tennünk mint a rossz házasoknak, akik háttal fordulnak egymáshoz, amikor nem jól vannak egymással. De édes néném, most nem kell haragudni reám; mert mi most

kesertiségben és sírásban vagyunk, és az olyanokra nem kell haragudni, hanem még az olyanokkal sírni kell. Azt nem kívánom kedtől, inkább sírok ked helyett.

A mi szomorúságunknak pedig az az oka, hogy tegnap vettük hírét a fejdelemasszonyunk halálának, a ki is Párizsban 18. febr. holt meg 43 esztendőskorában.¹ A való, hogy a fejdelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett; mert a fejdelemasszony állapotján mindenkor kellett búsulni. A való, hogy igen keveset laktanak együtt, de a kötelesség mindenkor fenn volt, és a gondviselésnek meg kellett lenni: noha a héjával² a szegény fejdelemasszonynak nagy nyomorúsággal és szegénységgel kellett életét tölteni. Édes nénem, nem vigasztalására vagy-on-é az egy szegénynek, amidőn azt látja, hogy a fejedelmi nagy házból valók is szükségét szenvednek, és hogy ezekkel is úgy bánhatik az isten, valamint övéle, és ha ezek kénytelenek szenvedni, ő is könnyebben szenvedhet. Vajjon, ha a szegények mindenkor boldogságban látnák a fejdelmeket és más nagy urakat, nem gondolhatnák-é azt felőlök, hogy talán az istennek rendelese nem bír vélek, és alább nem teheti őket? — Solon, a hét bölcsek közül való, a Kroesus udvarába menvén, Kroesus nagy becsülettel fogadá, és megmutatá néki a kincsét, és mondá néki a király: «Látod-é, micsoda gazdag és boldog vagyok?» De a philosophustól semmi dicséretet nem véve, amely nehezen esék a királynak. Gondolván, hogy majd fel fogja őtet magasz-

¹ Karolina Amália hessen-rheinfelsi hercegnő, ki 1696-ban lett Rákóczi neje. — Arany «Rákóczyné» cz. balladájának ő a hőse. ² Itt annyi mint «hiában!»,

talni, és még több kincset is mutata néki, de Solon mindezekre csak azt mondá a királynak : *Nemo ante mortem beatus* : Senki holtáig nem boldog. E ha nem tetszék is a királynak, el kellett hallgatni. Eszébe is juta idővel ; mert Cyrus felpredáltatván kincsét és országát, és maga is rabságba esvén és halálra ítéltetvén, akkoron eszébe jutott a Solon mondása.

Minthogy históriából beszéltem kednek, még ez iránt két rövid példát hozok elé, hogy meglássa ked, hogy mi is tudjuk az ABCét. Osiris, az egyiptomi leghíresebb király, meggyőzvé őt vagy hat királyokat, és rabságban tartván, amidőn valahová ment, a szekerét ezekkel vonatja vala és az asztala alatt étette őket. Egyszer a többi között, amidőn vonták a szekeret, egyik a hat közül csak a kereket nézte. Osiris a szekérben lévén aztot észrevévé és kérdé tőle, hogy miért nézne mindenkor a kerékre? A rab király felelé néki : «Azt nézem, hogy amely része a keréknek fenn vagyon, a lefordul, és amely alatt vagyon, a felmegyen». Az egyiptomi király elmélkedvén erről a feleletről, azonnal felszabadítá a királyokat, és mindenikét nagy becsülettel a maga országába visszábocsátá.

Ha szinte megúnná is ked, de hozok még egy példát elé ; mert nem mindenkor vagyon olyan jó kedvem, hogy históriából beszéljek. Egy számoszi király, a neve nem jut eszembe, soha legkisebb szomorúságot vagy szerencsétlenséget meg nem kóstitván, egyszer maga magának akart szomorúságot okozni, hogy hadd búsulhasson ő is valaha valamin, valamint mások. Azért egy igen kedves gyűrűjét kihúzván az ujjából, a tengerbe veti ; már őnéki is búja volt gyűrűn : de másnap egy nagy halat visznek asztalára, akinek a torkában megtalálja gyü-

rűit.¹ De idővel ez a király nagy nyomorúságokban esék, és akkoron észrevévé, hogy a jó idők után eső szokott lenni, és hogy azt a szomorúságot kell minekünk jó néven venni, amelyet onnét felül küldenek reánk és nem azt, amelyet mi csinálunk magunknak.

Édes néném, többet nem beszélek históriából, hanem csak azt mondom, hogy ne essünk kétségben: az isten megvigasztalhat bennünket, mivel nyomorúságban vetheti a nagy fejedelmeket. De itt még más rossz hírek is vannak; mert a pestis itt igen kezd sétálni. Azt mondják, hogy keteknél bővséggel vagyon. Az egészségre, édes néném, az egészségre kell most igen vigyázni, soha sem volt nagyobb szükségünk reá, mint most. Szüntelen való félelemben leszek kedért; mert a nem tréfa. Bercsényinek két vagy három cselédje már megholt, a jezsuitájok is utánok ment, aki méltó pap volt. Maga is az asszony nyúl hozzánk jőnek lakni, mintha már köztünk bátorságosabb volna: de én nem bánom, mert a kis Zsuzsi közelebb lesz. Erre azt fogja ked mondani: Jaj! hogy gondolkodik ilyen pestises időben az olyanról? Édes néném, amíg élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet, és az oldalcsontunkat csak kell szeretnünk, vagy akarjuk, vagy sem. Édes oldalcsontból való néném, arra vigyázzon ked, hogy a csont egészséges legyen, és cinteremben² ne vigyék. Azért nem kell a házból kimenni, otthon kell ülni, és reméljük, hogy a jó isten megtart bennünket. Ámen.

¹ Polykrates volt. ² Temető. (A latin coemeterium szóból.)

19. (XLVII.)

Rodostó, 15. apr. 1723.

Édes néném! micsoda feledékeny nyavalyában voltam eddig, hogy elfelejtettem kednek megírni a szegény Horvát Ferenc halálát. Vagyon már két holnapja, hogy elhagyott bennünket örökösön. Ezt a hírt régen tudja ked, de azt is tudja ked, hogy egy emberséges embert vettünk el, aki még hatvankilenc esztendőskorában is igen frissen bírta magát, és mindenkor jó kedvű volt — nem is volt vígabb közöttünk önálánál. — Micsoda szép dolog a jó természet! Nem kell csudálni, ha elfelejtette volna is a maga hazáját; mert aki 43 esztendőt tölt idegen országban, azt is elfelejti, hogy hová való.

De attól tartok, hogy ismét itt temetés ne legyen, és a szemét bé ne húnyja egy úri asszony, aki ifjú lett volna Ábrahám idejében: de mostanában hatvankilenc esztendő semmi ékességet nem ád, és egy olyan korban lévő asszonynak nem szükséges befedni az orcáját azért, hogy valamely gondolatokat ne okozzon. Mindezekből észreveheti ked, hogy Bercsényiné asszonyról szól az írás, aki is szemlátomást fogy, és mintegy olvad. Azt tudja ked, hogy ilyen idős korában is mindenkor piros ábrázata volt, de mostanában egészen elhalaványodott, és maga is veszi észre, hogy nemsokára lekaszálják a szénát. Eddig legkedvesebb beszélgetése is a vissza való menetelről volt, de már látja, hogy hamarébb meglátja Menyországot, mint Magyarországot. Bizony jobb is az első a másikánál: de mit ártana Magyarországból Menyországba menni? Elég a, hogy amicsoda állapot-

ban vagyon ez az úri asszony, azt gondolom, hogy az örökös hazájába megyen most minden órán. Kit adjunk azután Bercsényi úrnak? Gondolkozzék ked addig felőle, és írjon ked valami híreket; mert itt semmit nem hallunk.

20. (XLVIII.)

Rodostó, 26. apr. 1723.

Édes néném, akármennyit éljen az ember, akár micsoda kedvére töltse napjait, de mindazoknak a halál a vége. Szegény Bercsényiné asszonyom is azon végezés el életét, aki is már egynehány napoktól fogvást betegeskedvén, és nem annyira szenvedvén fájdalmakat, mint a természetnek magában való elfogyását, aki is mint a gyertya úgy aludt el tegnap három óra felé délután. Már észrevettük, hogy csakhamar elaluszik, holmi kérdéseket tettek tőle a rendelese iránt; az urunk az ágya mellett volt, és mindenre megfelelt, és sőt még valamit akart volna mondani a fejedelemnek, már el is kezdette volt, de egykét szó után csak csendesen kimulék e világból — alig vettük észre halálát. Sokat kívánczozott szegény a mulandó hazájába, de az isten az örökös hazájába vitte. Úgy tetszik, édes néném, hogy hatvankilenc esztendő mulva csak gondolkozhatott arról a szent hazáról.

Azt elmondhatni arról az úri asszonyról, hogy igen jó erkölcsű ájtatos asszony volt, azt is elmondhatni, hogy mindenkor nagy méltóságban élt, és a szükségnek csak a hírét hallotta. Nem is lehetett másképen, leginkább amikor Draskovicsné és Erdődiné volt, a harmadik urával is

mindenkor bővségben volt még mind ebben a bújdosásban is. Ma tettük koporsóba szegényt, és gondolom, hogy a jezsuitákhoz viszik bé inét Konstantinápolyba — tudom, hogy ott lesz ked a temetésen.

Tudom, hogy már azt várja ked, hogy megírjam, micsoda állapotban volt az úr az ilyen szomorú órákban? Amidőn az asszony betegeskedett, igen igen tudta kedvét keresni, és amidőn halálán volt, akkor úgy történt, hogy aludt — nem akarták felköltetni, hogy jelen ne legyen. Amidőn felébredt és megtudta, hogy a szegény asszony nincsen már a világon, akkor, a való, hogy egy keveset könyvezett. Mi azt gondoltuk, hogy majd nagy zokogásokat fog tenni, de sokkal csendesebben volt, mintsem gondoltuk volna, és a keserűség mellett a ládákról gondolkodott. Ilyen a világ! Vajjon nem házasodik-e még meg? Itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi, és két özvegy asszony, Zsuzsihoz pedig még más is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb. Most ez elég; mert a szomorú dologról nem kell hosszú levelet írni.

21. (L.)

Rodostó, 15. octob. 1723.

Hol vannak a muzsikások? Fújják el a tehénhús nótát, és vonják el a menyasszony táncát. Mindezekből elítélheti ked, hogy ma itt házaság lesz. De azt is jó megtudni kednek, hogy lakadalom nem lesz, és hogy csak száraz kortyot nyelnek a máii lakadalomban — talán a menyasszonynak sem leszén jobban dolga. Elég a, hogy ma esküdt meg Bercsényi úr Zsuzsival, két vagy három bizonyág előtt, de azt is titkon.

Elítélheti ked, micsoda örömben vagyon Zsuzsi. Aki is bizonyynyal megérdemli a grófné titulust, és az istennek iránta való rendelését lehet csudálni, aki is micsoda úton veszi gondviselése alá az idegen országban lévő árvákat!

Édes néném, azt is ehhez teszem, hogy mi jól vannak az olyanok, akiknek elég vagyon a ládájokban; mert Bercsényi úr nem annyira a szükségért házasodott meg, mint azért, hogy vagyon módja benne. Mert üsmerek én olyat, ked is üsmeri, hogy nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de non habet pecuniam.¹ És nemcsak a búcsút járják pénzzel, hanem a menyasszony táncát is.

22. (LXII.)

Rodostó, 11. junii, 1725.

Eleget nevettem, édes néném, a ked udvaros köszönetin, mintha én azt megérdemlettem volna, és mintha valamely új dologra tanítottam volna kedet: de el kell vennem és meg kell tudnom, hogy a ked köszönete csak arra való, hogy bátrabban kinyissam a tudományomnak erkélyit. Jó némelykor megbátorítani az embert; mert sokan vannak olyanok, akik szégyenlik világosságra tenni gondolatjokat; noha jobban gondolkodnak sokszor, mint azok, a kik aztot csak bátran kipökik.

Arról igen okosan gondolkodik ked, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát, valamint ott Pérában nevelik a franciák. Édes néném, ott pedig csak kereskedőket lát ked: de az or-

¹ Nincs pénze.

szágokban kellene látni, hogy a nemesember gyermekeit mint nevelik. A való, hogy nekik magok királyok vagyon, és ahol mindenféle tudományok és mesterségek virágoznak. Az is való, hogy egy országnak a boldogsága az ifjakat való jó neveltetésekből áll — a hadakozást, a tudományokat, és a mesterségeket akkor kezdi tanulni. A mi boldogtalan országunkban mindezekre alkalmatossága nincsen egy ifjúnak, noha mindezekre olyan alkalmas volna, mint akármely nemzet. Mindazonáltal úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az ifjakat, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közülök sokan tudatlanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiaikat többre taníthatnák ; mert egy jól neveltetett és oktatott ifjú a fiát is a szerént neveli. Mert ugyanis nézzük el, hogy neveltetnek nálunk az ifjak közönségesen? Legalább tíz vagy tizenegy esztendő koráig a faluból ki nem megyen, hanem addig a falusi iskolában jár — addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással sok paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, a ki nem törődik azzal, hogy a fiába valamely nemesi és keresztényi jó erkölcsöket oltson, és csak a cselédekkel való társaságban hagyja, akiktől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt látván és tanulván, azok benne csaknem holtig megmaradnak, és a nagy parasztságban való neveltetése miatt azt sem tudja, ha nemesember gyermeke-é? Talán meg sem tudhatná másként, hogyha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék.

Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely collegiumba beplántálják, ahonnan hu-

szonnégyszázöt esztendőskorában szabadul ki. Olyan idejében, amelyben másutt már az olyan ifjú jó deák, jó historicus, a gyeometriát, gyeographiát szükségéhez képest tudja, és már jó hadi tiszt; nem csak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendőskorunkat a collegiumból és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogyha használhat-e valamit tudományával az országnak vagy magának? Legelsőben is a mi deákunk azon igyekezik, hogy cifra köntöse és paripája legyen — egynehány könyvit és philosophiát valamely almáriomba eltemetvén, azután faluról falura bejárja az atyjafiait — Aristotelesnek ott egynehány terminusit kipöki, de deákul már szégyenlene beszélni azért, hogy az asszonyok tanuló deáknak ne tartsák. Az atyjafiainál mit csinál? Leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagy — ha asztalnál vagy — nagy gyalázatnak tartaná, ha jól nem innék, és még deáknak tartaná, ha magát mentegezné — ebéd után vagy az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból vagy Ovidiusból olvasott. — Eszerint felrón az atyjafiait, és közöttök egynehány részegség után megmosván torkát a deák szótól és az iskolai portól, ismét haza iromtat azzal, amit az atyjafiaitól tanult. De mit tanult? azt a tudományteléveszi, mihent az apjához vendégek érkeznek; mert legnagyobb gondja is az lesz, hogy az apja vendégit megrészegítse, és az apjától is azért dicséretet vegyen más nap. E szerint tölt el két vagy három esztendőt vagy a vadászatban, vagy az italban — és amit egynehány esztendőig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti. De mit tanult volt annyi

esztendőig? csak a deák nyelvet és egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat veszi — és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. És a physikájából annyit nem tud, mint a molnárja vagy a kovácsa, nem tudván csak annak is okát adni, hogy miért hinti meg vízzel annyiszor az égő szénit. Annyi deáksága után csak azt is a tiszttartójától kell megkérdeni, ha a szőlője délre vagy északra fekszik-é? Kérdjük már aztot, hogy mikor fogja hasznát venni a logikájának, ha megházasodván a gazdaságakor, annak semmi hasznát nem veszi? Az országgyűlésiben elmenvén, az ország dolgához nem tud — nagy csendességben kell hallgatni a végzéseket, mivel ha ott úgy disputálnának, mint az iskolában, azonnal ő is felugranék székeről és felkiáltaná : *Nego majorem.*¹ De azokhoz nem értvén, olyan tanácsot kell adni, hogy hányják el az emberfőt. Nem hogy azt tudná, hogy miben áll az ország haszna ; de azt sem tudja, micsoda országok szomszédi Erdélynek? hogy a Maros a Tiszába foly-é elsőben vagy a Dunába? de hol? a meg más kérdés volna. Mindezekből látjuk, hogy a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak se maga, se az ország hasznát nem veszi ; mert a deák nyelvnek úgy vennék hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi philosophusunk egyikét esztendő mulva olyan tudatlanná lészen, valamint a gondviselője, és ha a tiszttartójának nem kel-

¹ Tagadom a első tételt. — A syllogismus három tételből áll : felső tétel : *propositio* major vagy röviden : *major* ; alsó tétel : *pr. minor* ; és következmény : *conclusio*. — A ki tehát a felső tételt tagadja, az egész okoskodásnak ellenmond.

letnék írni, talán az írást és az olvasást is elfelejtené. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni; mivel a mellett más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna: egy paraszt ember gyermekének még haszontalanabb, és jobb volna, mihent írni és olvasni tud, valamely mesterséget tanulni; mivel a mesterségek és a kereskedések hajtának hasznát egy országban. Tudom, hogy a mi országunkban egy ifjúnak más tudományt nem lehet tanulni; mert nincsenek arra való collegiumok mint más országokban, ahol egy huszonöt esztendő s ifjú négy- vagy ötféle tudományokat tud, és egy közönséges ifjú két vagy három mesterséget. De lehetetlent nem kell kívánni a szegény erdélyiektől: nem is kívánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy a fiakat nagyobb gondviseléssel nem nevelik, és a nemesi jó erkölcsre nem ingerlik még eleinte, hanem még példát adnak a részegeskedésre, a feslett és tunya életre. Ha a fiakat csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák; mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmatosok volnának. És ha csak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látná valamely gyümölcsét annyi esztendeig való tanulásának: de a sok hejje hujja, a kopó, a virradtig való ital mindezekre időt nem ad, és nem engedi, hogy az elme valamely hasznos dologban foglalja magát. És ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni; mert ifjúságát haszontalan töltötte el — és egy tudatlan tanács úr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében.

De, édes néném, most veszem észre, hogy mi-
ben töröm a fejemet. Mindazonáltal mint
hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly
közönséges volna nálunk, valamint a tudatlan-
ság. De akármely hosszú levelet írjak is kednek
erről a dologról, azzal a mi ifjaink szokásokat
meg nem változtatják, se az atyák az asztalnál
való régi bévett rendet el nem hagyják. Ked-
nek pedig azt javallom, hogy a fiának olyan
tudományokat adasson, amelyekkel használ-
hasson országának. Én eleget predikáltam a
fiakról, azért leszálok a predikálószékből, és
menjen fel ked is oda predikálni a leányok-
ról — a kedet illeti ; mert a leányok nevelte-
tésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra ;
de még többet mondok és azt mondom, hogy
jól oktatni a leányokat olyan szükséges, vala-
mint a férfiakat, és az egyike olyan hasznos
az országnak, valamint a másika. Hogy lehet
a? Nem igaz-e az, édes néném, hogy egy jól
nevelt, jól oktatott eszes leány asszonynya vál-
tozván, a fiát is mind jól tudja nevelni, oktatni
és tanítani és aztot az ország szolgálatjára al-
kalmatossá tenni? Ergo, hasznára vagyón tehát
az országnak, ha a leányokat jól nevelik és
oktatják.

A régi rómaiak megajándékozták az olyan
anyákat, kik a haza szolgálatjára jól nevelték
fiakat. Erről többet nem írok, és többet nem
írhattam volna, ha szinte fiam volna is: de
nincsen, és azt bánom. De azt is bánom, hogy
ma ismét sátorok alá jöttünk lakni ; mert a
napokban visszamentünk volt a városba. Itt
kell a vászon alatt pergelődni,¹ és úgy süt a nap
itt minket, valamint a koldus lábát sütik a

¹ Pörkölődni.

tűznél. Édes néném, az egészségre vigyázzunk, és mondjon el ked egy olvasót érettem ; mert a sok fülbemászóval tele a sátorom.

23. (LXIII.)

Rodostó, 7. szept. 1725.

Édes néném, csudálja ked azt, hogy lehet írni egy kocsonyának ; mert mi csaknem egészen elolvadtunk a sátorok alatt, és csak tegnapról fogva kezdek helyre jönni. Oka pedig annak a, hogy tegnapról fogvást visszajöttünk a mi megúnt kedves városunkban, és már itt töltjük az időt, amint lehet szegény bújdosóktól, hol szomorúan, hol kedvetlenül. De mireánk is az az isten visel gondot, aki a hazájokban lévőket élteti : azokat ott meghatta, minket ide hozott : aztot mind egy kéz cselekedte.

Egy régi philosophus azt kérdezte egyszer a másikatól, hogy mit csinál az isten az égben ? aki is azt felelte reá, hogy egyet felmagasztal és mást megaláz. Okosan is mondotta volt Solon Kroesus királynak, hogy : Nemo ante mortem beatus,¹ mert senki nem mondhatja magát boldognak halála előtt. Ha azok nem boldogok, kik hazájokban vannak, hát mi hogy volnánk, kik itt szaporítjuk a levegőget sóhajításunkkal ?

Hogy pediglen ked a Konstantinápoly megvétele históriáját olvassa, az igen szép és hasznos időtöltés. Második Mahumet császár, ki aztot megvette, a tizenötödik saeculumnak a közepiben igen nagy hadakozó fejdelem volt, azt is írják felőle, hogy egynehány nyelvet tu-

* Halála előtt senki sem boldog.

dott, a mely igen ritka a török császárok között. Aztot pedig én is olvastam, hogy a pérai hegyen vitette által a gályáit és nagy hajóit, a mely mostanában teljes lehetetlen volna, és amelynek akkoron rettentő munkának kellett lenni. Az olyan munka a régi rómaiakhoz illett, a kik csaknem lehetetlen munkákat vittek végbe, és amelyeket még mostanában is csudálkozással látjuk. A mostani törökök nem hogy olyan nagy munkákat vinnének végbe, de eszökbe sem jutna: Mahumetnek pedig szükséges volt olyan nagy munkához fogni; mert olyan görög császárral volt dolga, aki keményen oltalmazta a városát, és meg is oltalmazta volna, ha a mindennapi vesze lelem után újabb-újabb hada lehetett volna. De a sok ostromokban minden nap fogyott a népe, és végtire az utcákon kellett verekedni a törökkel, ugyan magát is ott ölette meg. Mahumet pedig a maga népét nem kimélette, és az ostromokkor, aki csak visszafordult is, maga ölte meg. De látván, hogy az egész népének megcsökkent volna a szíve, és nem örömet menne ostromra, az egész táborán kikiáltatá, hogy a várost prédára bocsátja. Erre az egész sokaság felzúdul, és parancsolatot nem várván ostromnak megyen. A városbéliek is hogy megoltalmazhassák feleségeket, gyermekeket, keményen viselék magokat, ugyanazért lőn olyan nagy vérontás a város megvételekor. Azután az egész várost feldúlák, rablák és prédálák, és irtóztató dolgokat cselekedének a törökök. Azt a várost Konstantinus építette vala, ugyan Konstantinus nevű görög császár is veszté el életével együtt.

De ha szinte a város megvétele históriáját olvassa is ked, de lehetetlen, hogy le ne írjam

kednek Mahumetnek egy kegyetlen cselekedetét — talán nem teszi fel mindenik historicus. A város megvétele után egy igen szép leányt vittek egy basának, aki is a leányt szép voltaért a császárnak adja. A császár megszeretvén, harmad napig csak a leánynyal töltötte az időt, senki feléje nem mehetett, se semmi parancsot nem adott. A vezér és a többi basák azon megütközvén, kérték a vezért, hogy menjen a császárhoz és jelentse meg, hogy az egész had nem tudja mire vélni cselekedetét. A vezér megjelenti a császárnak, aki is parancsolja, hogy hívassa eleiben a basákat — a basák eleiben gyűlnek — a császár nagy cifrán felöltözteti a leányt, akinek is neve volt Erini — a basák csudálni kezdék a leány szépségét, és a császár kérdé tőlök, hogy ha nem volt-é méltó olyan szép leánynyal három napot tölteni? Mindnyájan felkiálták, hogy igen is. A császár mondá nekik: hát miért indultatok fel, és mért gondoltátok, hogy elfelejtettem volna hívatalomat? De mindjárt megmutatom néktek, hogy ha a magam gyönyörűségét szeretem is, de azt el tudom hadni, és méltó vagyok, hogy néktek parancsoljak. Erre felindulván a basák ellen, a kardját kivonja, és a szegény ártatlan leánynak a fejét elüti, és mondá azután a basáknak: aki ennek oka volt, a megfizeti ezt nékem. Meg is fizeték; mert csakhamar a tanácsadóknak elütteté a fejeket. De haszinte ilyen bosszút áll a szegény leányért, de annak nem kellett volna maga lenni hóhérjának.¹

Édes néném, mintha üsmértem volna, úgy megesett a szívem annak a leánynak halálán.

¹ Valószínűleg innen vette Kisfaludy Károly Iréne cz. szomorújátékának tárgyát.

És azzal minden nagy cselekedetét megmocskolta Mahumet; mert ugyanis egy olyan ártatlan személyt, akit annakelőtte egynehány órával szeretett — ugyanannak egyszersmind hóhérja lenni irtóztató kegyetlenség. Az ilyen cselekedettől irtózik a természet; mivel az oktan állatok között is látunk háláadókat. Ha Mahumet meg nem vehette volna Konstantinápolyt, nem lett volna az néki olyan nagy gyalázatjára, mint ezen cselekedete.

De ne szóljunk többet arról a leányhóhérról, és ne sirassuk tovább azt a szegény leányt. Hanem az egészségre vigyázzon ked, és engemet igen igen kell szeretni; mert én azt megérdemlem, úgy-é? édes néném. Hogy pedig azon végezzem el leveletem, a mint elkezdettem, hogy ajánljuk istennek bűjdösásunkat, és ha suhajtunk is, ne törődéssel suhajtozzunk, mert igen sokan vannak olyanok, a kik rosszabbul vannak nálunknál. Erre azt mondja ked, hogy a nem nagy vígasztalás, és hogy mi haszna vagyon egy éhelhalónak abban, hogy Kolozsvárt jó kenyereket sütnék? A való, de az is való, hogy a nyughatatlansággal való vágyódás az istent megbántja: a suhajtás enyhíti a szomorúságot; mert

Suhajtás könnyíti a nyomorultakat,
Nagyon engeszteli szomorúságokat.
Azt tőlük nem tiltják, halljuk pogányokat,
Kik panaszkodni nem bánják rabokat.

De úgy a suhajtás mind könnyebb, mint hasznosabb lészen, ha aztot az istennek ajánljuk, és ha csak az ő segítségét suhajtjuk. Nincsen könnyebb, mind jó tanácsot adni. Én olyan vagyok, mint az a pap, aki mindenről megfeddette a híveit, és mindenkor jó tanácsot

adott. Egyszer azt mondták nékie, hogy másoknak mindenkor jó tanácsot ad, de maga nem követi; azt felelé reá: Én csak néktek predikálok, nem magamnak. Talán én is azt mondhatom kednek szerencsés jó étszakával együtt.

24. (LXXV.)

Rodostó, 28. jül. 1726.

Semmi panaszom nem lehet; mert a ked levelei jönnek s mennek a kezemhez. De némelyek olyan kurták, hogy alig kezdem olvasni, csak a végire jutok. Olyan leveleket veszek, hogy azt akarnám, csak két szóból állana, mert unadalmas: de a ked levelei jó ízűek, csaknem megehetném a papirost is. Tudja ked, mitől vagyon az? Attól, hogy szeretjük egymást, és a kedves embernek a levele kedves. De még attól is vagyon, hogy ked jól tudja a maga gondolatit leírni, és a csekély dolgot is úgy fel tudja öltöztetni, hogy nagynak látszik és tetszik: mások pedig a nagy, vagy hasznos dolgot ízetlenné teszik, és kelletlen kell olvasni. Azt megvallom, édes néném, hogy ha olyan természetű volnál, mint sokan vannak, nem sok papirost vennék a levélíráshoz; mert azt nem szenvedhetem, mikor látom némely asszonyokat úgy írni az uroknak, vagy atyjafioknak, mintha valamely ítélőmesternek vagy püspöknek írának. Ha egyébképen nyájasok is, de a levélben reá akarják magokat tartani, mintha a nyájas és tréfás levélhez nem kívántatnék az ész. Szeretném az olyanoknak megmutatni a ked leveleit, megtanulhatnák azokból, hogy miben áll a nyájasság és észszel írott levél. Az én leveleimről nem is szólok; mert már ked

azokhoz szokott, csak jóknak találja ked : én sem kívánok egyebet.

Mi az utolsó levelemtől fogvást bémentünk volt a városban ; mert a rút idők béhajtottak és a vászon házainkat meglyuggatták. De tegnap ismét más ellenség hajta ide bennünket, aki előtt a Dárius hada is elszaladott volna. Jaj, édes néném, micsoda rút nyavalya az a pestis! ma jól lenni, holnap meghalni, épen nem vigasságra való állapot. Nem tudom, ki hozta közinkben azt a nyavalyát. De bár ott maradott volna, a honnét jött ; mert más sok nyavalyák vannak olyanok, amelyek idővel hatnak el más országokra : példának okáért azt tartják, hogy a himlőt a saracénusok¹ hozták Európában. Azt a nyavalyát Amerikában a vad emberek csak azoltától fogvást üsmerik, amiolta az európaiak hozzájuk járnak — a pedig nem régi dolog. —

De mi szükség nyavalyáról beszélni, másról beszéljünk. De amit akarok mondani, énnekem a sem örvendetes dolog ; mert a kis özvegy Zsuzsi csak készül, és valamennyi portékáját látom, hogy a ládában teszi, mintha annyi kést verne a szívemben. Tudom, hogy ked azon nem törődik a ked kegyetlen szokása szerint : de legalább egy kevéssé szánjon ked, ha nem bánja is. Én eleget vagyok azon, hogy megmaraszszam. Gondolom, hogy talám a szíve is azt tanácsolja néki : de az elméjit nem nyerhetem meg ; mert a szeme hozzá szokott a tele ládákot látni, az urának pedig az erszénye sokkal kövérebb volt, mint az enyim. Ó, ha engemet cirókál is, de jövődöre néz — az ezer

¹ Arabok, tágabb értelemben : az összes mohamedánok.

aranyat, amelyet hadtak néki, félti, hogy idő előtt el ne keljen. Tudja, hogy én ahhoz semmit sem tehetek — látja, hogy minden szerencsém, jószágom jégre vagyon építve. Azért nem a szívtől, hanem az elmétől kér tanácsot: mit szólhatok ez ellen? mert a bizonyos, hogy az okosság jobb tanácsot ad nekünk, mint a szívünk; mert a szív csak a jelenvalót suhajtja: az okosság pedig a jövődőről is gondolkodik. A mi mostani állapotunkban pedig arról igen kell gondolkodnunk, és nekünk bújosóknak inkább, mint másoknak, kik jószágokban fülelnek, amelyeket csak a halál vesz el tőlök. És így semmit nem szólhatok a Zsuzsi szándéka ellen; mert, amint a francia példabeszéd mondja, kinekkinék kell tudni, hogy mi fő a fazakában: az én fazakamban pedig semmi haza-menetelre való reménségem nem fő. Miért kívánnám én azt, hogy valaki a maga szerencsétlenségén kívül az enyimet is viselje? Még eddig ezt a mondást nem izelítettem meg: hogy «végy el engem te szegény, ketten leszünk szegények». Akiknek tetszik, kövessék, nem bánom: de mások se bánják, ha nem követem. Édes néném, engedd meg, hadd végezzem el ezt a levelet; mert olyan meleg vagyon, hogy attól félek, a nap ma fel ne gyújtsa a sátoromot. A házban pedig hűvesebb lévén, énnekem hosszabb választ írhatunk. Édes néném, vigyázzunk arra a drága egészségre.

25. (LXXVI.)

Rodostó, 17. sept. 1726.

Édes néném, megbocsáss, hogy már tíz esztendőtol fogvást nem írtam, vagy nem írhattam — vagy is csak azért, hogy nem írtam ; mert írhattam volna. Mondd meg édes néném, hogy miért nem írtam ; mert én nem tudom — alkalmatosságom elég volt — a dolog meg nem gátolhatott, ha nem a sok heverés és dohányozás. De hogy meggyónjam és valljam igazán, nem más mulattatta el velem ; hanem a halogatás : a halogatást pedig a restség okozza. Mert mikor az ember csak holnapra halogatja a dolgot, a nem jó — a holnap eljő, de a végbevitel azzal el nem jő. Mennyi kárt vall az ember a halogatásért, és mennyi hátramaradást a dologban ! Én is csak azt mondtam, holnap írok, holnap írok, azonban nem írtam, és az idő csak folyt — mit nyertem benne ? azt, hogy irtóztató pirongató levelet kellett vennem a restségem megjutalmaztatására. De minthogy megérdemlem, hallgatással is veszem, mert mikor megüsméri az ember magában a vétket, a büntetést könnyebben szenved.

A való, hogy az elmúlt holnapnak minden résziben és ráncában csak a restség nem engedte, hogy írjak. De ha menteni lehetne a ked itélőszéke előtt magamat, azzal menteném, hogy nagy melegek jártak — e nem elég mentesség-é ? Mint egy igen kövér pap azon kérte a királyát, hogy ne mondasson véle nyárban misét ; mert sokat izzad és elrontja a mise-mondó ruhákat. De édes kemény ítélő bíróném, erre a mostani holnapra jobb, vagy is inkább

hidegebb mentségem vagyon ; mert az elején és kezdetén a holnapnak azt gondoltam, hogy hideg étek lesz belőlem : de csak háromszor vagy négyszer jött reám, az is harmadnapban egyszer. De itt ilyen nagy melegekben is minden ember reszket a hideg miatt ; mert itt mindent a hideg lel. Leginkább az urunkon búsulunk, akin harmadnapi hideg vagyon. Éntőlem ma búcsúzott el. Ugyanezekre való nézve is kellett tegnaptól fogvást a vászon házakat elhagyni és a városba költözni. A sok cseléd között sokszor alig vagyon egy, aki a fejdelemnek szolgálhasson. A jó tűz mellett a szakácsok reszketve főznek. De, istennek hála, nem veszedelmes hideglelések és nem tartósak. A mi szegény urunkon nem annyira a hideg már, mint a nagy erőtlenség vagyon, és reméljük, hogy isten meggyógyítja. Mindazonáltal ő keresztényebb módon gondolkodik, mint mi : mert készüléteiből kilátszik, hogy örömetst mégyen, ha isten kiszólítja a világból. Arra való nézve meg is csinálta a testamentumát : de az isten éltesse. Nénékám, tudod-e mivel gyógyítottam én meg magamat? Egy erdélyi drága orvossággal. Minden nevetett véle, főképen a fejdelem, mikor megmondottam. Az a drága orvosság pedig a káposztaleves — ha e használ, mért kell az indiai drága orvosságok után járni? De már most nagyobb hidegleléstől félek, amely nagyobb lesz az elsőnél, és a melyet egy hordó káposztalév sem gyógyíthatja meg ; mert három vagy négy nap után Zsuzsi Lengyelország felé indul. Meglátom-e valaha, vagy sem? Isten tudja. Ugyan szép állapot, mikor az ember bújában meg nem hal ; mert másként négy nap múlva elkellene engemet temetni — azt Zsuzsi sem akarná, hát oztán ki írna néki?

Hát ő kinek ír azután? Az ilyen kérdésről jut eszembe egy vezér, aki is midőn annyira megszorította volt azt a híres muszka cárt 1711. a Pruth mellett, hogy egészen oda lett volna táborostul: a svéciai király azt meghallván, a vezérhez megyen és mondja néki: ihol kezeden vagyon a cár feleségestül és egész táborával; vagy mind levághatod, vagy rabul viheted Konstantinápolyba. A vezér erre feleli: ha a cárt rabul fogatom, hát aztán ki visel gondot az országra? A svéciai király erre a feleletire összeszidja a vezért s kimegyen a sátorából. Elég az, édes néném, hogy szívesen bánom tőle való megválásomat. Ha akarná, itt maradhatna — vagy is inkább az isten nem akarja, hogy ő akarja. Mindennek rendelés szerént kell végbemenni, és ahhoz kell magunkat alkalmaztatni.

Azt írod, édes nénékám, hogy micsoda ember az a francia, aki nem régen jött hozzánk; mert igen hazug. A colonellus¹ volt a muszka cárnál, de ott kiadtak rajta, mert senkivel meg nem alkudhatott. Mindennel azt akarja elhítni, hogy mindent tud és mindent látott. Ha huszat szól, a tizenkilenc szava hazugság. Már itt némelylyel elhítette, hogy ő tud aranyat csinálni. Gondolom, amint látom, hogy talán megakad itt közöttünk; mert az olyan sok beszédű, sík nyelvű sehonnain itt igen kapnak. Annak a neve Viguru. Édes néném, jó étszakát — bona sera!²

¹ Ezredes. — ² Olaszul van s annyit tesz: jó estét, jó étszakát.

26. (LXXXII.)

Rodostó, 17. junii, 1727.

Továbbra nem halaszthatom, mert bánnám, ha mástól tudnád meg, édes néném, hogy a fejedlem második fia¹ elosontván Bécsből, Franciaában ment és onnét tegnapelőtt ide érkezett. Ellehet itélni, hogy egy olyan atya, mint a mi urunk, huszonhat esztendő fiát, akit soha ennekelőtte nem látott volt, hogy micsoda örömmel fogadta. Másnak nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiokhoz, azért atyának kell lenni. Azt pedig vettem észre, hogy a fiú nem azzal a szívbéli indulatú örömmel köszöntötte az atyját, mint az atya a fiát. Talám természet szerént nem érzik a fiak azt a nagy szeretetet, mint az atyák; vagy pediglen a fiakban is némelyekben a szeretet bővebb, mint másokban. A szép példa a Kroesus király fiában, aki is néma lévén és látván, hogy az ellenség hátul le akarja vágni, olyan nagy erőszakot tett magában, hogy a szava megnyílt és kiálthatta a királynak, hogy vigyázzon magára. A mi hercegünk felől elmondhatjuk, hogy szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerént; mert a tudomány azokat fel nem ékesítette, se a jó neveltetés fel nem cifrázta. Valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, annak se szájában, se maga-viselésében kellemetesség nem lehet, és a szépség nem lesz annyira becses. A szép gyenge munka teszi az aranyat is becsebbé. Akármely szép legyen az elme, de aztot fel

¹ Rákóczi György.

kell ékesíteni a jó neveltetéssel és tanulással. A pallérozatlan gyémánt szintén olyan, mint olyan kő, amelyet békasónak híznak.¹ A mi hercegünknek semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon, azt véghez is vitték — és azt csudálom, hogy írni tud, ha rosszul is. — Az atyja, aki általlát mindjárt mindeneket, keservesen is tapasztalja mindezeket, de mit tehet róla? Már a nádszál kezd vastagodni és nehezebben hajol. A bátyja még Bécsben sétál. Elég sok jót mondanak felőle — meglássuk még valaha. Erről is eleget mondotak. Amint észrevettem természetét, csendes és nem haragos. De a fiát nem ismerhetni addig meg, míg az apja szárnya alatt vagyon, hanem mikor onnét kirepül. — Nem tudom, hogy fog szokni a mi baráti életünkhöz ; mert itt a néki való mulatságtól kopik az álla. Azt tudom, az apja kedvét keresi — vadászni elküldi, maga is kimegyen vele : noha már esztendőtol fogvást ritkán jár, de azelőtt minden héten kétszer. Azért itt vadászhat amennyi neki kell, csak egyebet felejtse el. Én azt gondolom pedig, hogy ugyan azt az egyebet jobban szeretné a vadászatnál. De itt csak a baráttáncot kell járni,¹ más nótát nem fúnak. Én pedig úgy tudom már azt a táncot, hogy bizvást lehetnék táncmester. Egészséggel, édes néném. A vendég még igen új, hogy többet írjak felőle.

¹ Kova. — ² Türelemmel lenni, engedelmeskedni.

27. (LXXXVIII.)

Rodostó, 24. martii, 1728.

Kedves néném, tegnap egy kevés sírás, könyveknek forrási voltanak itt nálunk. A pedig azért volt, hogy György herceg tegnap elmene innét egy francia hajón Franciaország felé. Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. De a nem az ő vétke. Németek nevelték, akik csak a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne; de idővel talám elhagyja. De másként jó szívű. És ahová megyen, az az ország még nagy hasznára lehet; mert jó iskola. A szegény urunk, aki is igen szereti a gyermekeit, nehezen válék meg tőle. De ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudjuk: sohult pedig úgy el nem únja az ember magát, mint itt; mert semmi ismeretséget nem vethet, senkihez nem mehet, és hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az isten ajándéka kívántatik; mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember; vagy fűr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakállá sokszor tele forgácschal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyérét. Őtet minden csudálja; ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszolkodik, hogy elúnja magát. Ritka, édes néném, aki így tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy

mondjam az időt magához alkalmaztatni. A fia, azt úgy végben nem vihetvén, jól tette, hogy elment. Kívánjunk neki szerencsés utat, és hogy hazáját még láthassa meg. Hát mi? Mi is azért éljünk egészségben, míg istennek tetszik.

28. (CX.)

Rodostó, 12. martii, 1735.

Talán májusnak nevezhetném ezt a holnapot, olyan szép idők járnak. És az idő sokkal vidámabb az elmémnél, mert már egynehány naptól fogva nem látom az urunkat olyan állapotban, mint az előtt. Mert ha igen titkolja is, de észre lehet venni, hogy vagyon valami belső baja. Az ő természet szerint való mindenkori jó kedve most nem olyan gyakorta való és mintha erőszakkal volna. Azt is hozzá teszem, hogy már egy kevés időtől fogvást igen kezd apadni, az ő kövér teste és ábrázatja igen vékonyodik. Mindezek, édes néném, egy kevés nyughatatlanságba vetettek engemet; mert ha ezek a belső szomorúságtól, vagy valamely belső nyavalyától, vagy egyszersmind mind a kettőtől jönnek, a meggyújtott gyertyát nem kell csudálni, ha fogy.

A jezsuiták superiorja itt vagyon, aki is olyan papi ember, hogy az időt nem vesztik el véle. Az urunk véle tölti az időt és a munkáival; mivel kertet és házat építtet. Isten után csak azzal vigasztalom magamot, hogy az urunk igen erős természetű, és hogy ötvenkilenc esztendőt könnyen elbírhát. Tudom, hogy az ilyen vigasztalás csak fövenyre van építve, és boldog, akinek nem kell küszködni a betegség.

gel ; mert akármely erősnek is le kell esni alatta. De a mi állapotunk olyan, hogy csak kell valami vigasztalást keresnünk szomorúságunkban. Noha nem kellene, ha jó keresztény volnék ; mert mindent az isten akarátjára kell hadni. De mikor erősen szeretünk valakit, akkor a látható elfelejteti velünk a láthatatlant. — Hogy teljességgel predikáción ne végezzem leveletem, azt írom : hogy Abdullah, akit most tettek jancsár agának, és aki sok esztendőig mellettünk volt úgy mint csorbasi¹ olyan nagy tisztségiben is megtartván az urunkhoz való kötelességit, tegnap egy szép paripát küldött több egyéb perzsiai ajándékokkal. Édes néném, ha jobb hírt irhatnék egynehány nap mulva, mint nevetném — mert most nem nevetek.

29. (CXI.)

Rodostó, 25. martii, 1735.

Édes néném, ha nyughatatlan elmével írtam az előbbeni leveletem ; ezt szomorúsággal írom ; mert az urunkot épen nem jó állapotban látom. Ki is nyilatkoztatta már magát a betegsége. Tegnapelőtt a szokás szerint nyolc órakor este leakarván vetkeződni, a hideg borzogatta. Én jelen levén, kérdé tőlem, hogy én nem fádom-é? Felelém, hogy az idő elég meleg, és nem fázom — erre felelé: hogy igen fázik. Ezen mindjárt megijedék ; de meg azután gondolám, hogy tavasz felé valami változás esik az egészségben. Az urunk levetkezik és lefekszik, én is a szállásomra megyek. Egy kevés

¹ L. a 47. l. jegyzetét.

idő múlva hozzám jönnek és mondják, hogy hányt volna. Én arra azt mondtam, hogy talám valamit olyat ett, amit a gyomor nem szenvedhetett. Másnap hat órakor, amikor fel szokott öltözni, a házában megyek: de micsoda ijedségben nem esém, mihelyt meglátám az ábrázatját. Aki is természet szerint mindenkor piros lévén, úgy elsárgult, valamintha sáfránynyal megkenték volna. Már két naptól fogvást nagy gyengeséget érez — szüntelen való hideglelés van rajta — és mintha az egész vére sárrá változott volna, úgy elsárgult az egész teste. Ma innep lévén, felöltözött és a nagy misét meghallgatta. De nem kell csudálni, ha igen keveset ehetett. Legkisebb fájdalmat nem érez, de nagy bágyadtságot. Édes néném, kérjük az istent, hogy tartsa meg ezt a nagy embert, akit az ellenségi is nagynak tartanak.

30. (CXII.)

Rodostó, 8. april. 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az isten árvaságra téve bennünket és kivévé ma közülünk a mi édes urunkot és atyánkot három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmcsdották neki: «Ma velem léssz a Paradicsomban!» — — Hullassuk bőséggel könyveinket, rt a keserűségnek ködjé valóságosan reánk

szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert ötet az isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnék poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk, még csak a leg-alábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könnyhullatásimmal leírom, haszinte az által megszaporítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmult holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben. Abban a gyengeségben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá, és annálinkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvásárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. — A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el keziből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt — kedden hasonlóképen — még a dohányt is megkivánta és dohányozott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségben esett és csak mindenkor aludt. Egynehányszor kérdez-

tem, hogy mint vagyom? csak azt felelte: «Én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek». Csü-törtökön, igen közel lévén utolsó végéhez, elne-hezedék és az Urat magához vette nagy buzgó-sággal. Este a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották: de maga ment a hálókázában. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizen-két óra felé éjszaka mindnyájan mellette vol-tunk. A pap kérdete tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vi-gasztalásokat mondván néki, nem felelhetett reája: noha vettük észre, hogy eszén van — azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből köny-hullatások folynak. Végtire szegény ma há-rom óra után reggel, az istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy holt meg, mint egy gyer-mek. Szüntelen reá néztünk: de mégis csak azon vettük észre általmenetelét, amidőn a sze-mei felnyitak. Ő szegény árvaságra hagyta ben-nünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sívás rívás vagyom közöttünk. Az isten vigasztaljon meg minket.

31. (CXIII.)

Rodostó, 16. apr. 1735.

Itt, édes néném, könyhullatással eszszük ke-nyerünket és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testa-mentumát felnyitottuk és elolvastattuk. Min-denik cselédinek hagyott. Énnekem ötezer né-met forintot. Sibrik uramnak is annyit. De mindenikünknek azt a pénzt Franciaország-ban kellene felvennünk — mikor vesszük fel, isten tudja. A vezérnek szóló levelét is elkül-

döttük, amelyben kéri szegény, hogy bennünket el ne hadjon. A testet másnap felbontattuk és az aprólékját egy ládába téven a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel bécsinálták ; mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Konstantinápolyban. A borbélyok szerint nem kell csudálni halálát ; mert a gyomra és vére tele volt sárral. Az egész testét elborította volt a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint tizenkettőnek. A szívét Franciaországban hadta hogy küldjük. A testet husvét után egy nagy palotán kinyújtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. Mindenféle embernek szabad volt a testet meglátni. Harminc török is volt egyszersmind, aki látta, és akik jól ismerték szegényt, de még is nem hiszik, hogy megholt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának! Tegnap az isteni szolgálat után a testet koporsóban zártuk, és egy kis házban tettük, ahol leszen mindaddig, míg szabadság nem lesz, hogy Konstantinápolyban vihessük.

32. (CXIV.)

Rodostó, 17. máji, 1735.

Rendszerént, édes néném, mennél inkább távozik az ember a keserűséget okozó októl, a keserűségnek súlya annyival inkább könnyebbedik, és az idő lassanként mindent elfelejtet velünk. És mennél távolabb legyen az ember valamitől, annál kisebbnek tetszik. De itt nem úgy van ; mert úgy tetszik, hogy nevededik és nem

kisebbedik az urunk után való keserűségünk. Mert hová tovább jobban észreveszszük, hogy micsoda atyánkot vesztettünk el, és hogy micsoda pásztorunk hagyott el. De a mi jó istenünknek ha egyik keziben a vessző, a másikában a vigasztalás. A porta ide küldötte Ibrahim Effendit, hogy itt nézze meg, miben van dolgunk, és végezzen Csáki urral és a több magyarokkal, kik itt vagyunk, ha akarjuk-é, hogy a szegény üdvezült urunk nagyobbik fiát ide hozassa? Erre mindenikünk reá állott. Azután, hogy beszéljen Sibrik urammal az Urunk hofmesterével,¹ akire szállott az egész háznak gondja, a tahin² iránt, amelyet rendelt nekik a porta — tíz tallért minden napra, hogy aztot feloszszák a magyarokra, kik a fejedelmet szolgáltuk : de erre se Sibrik uram, se én reá nem állottunk, hogy csak mireánk oszszák ; mivel sok régi idegen szolgálai maradván az urunknak, nekik semmi nem jutott volna. Hanem úgy végeztük el, hogy mindazok, akik meg akarnak maradni, abból a pénzből éljünk mindnyájan mindaddig, míg az ifjú fejedelem elérkezik.

Édes néném, eddig csak belsőképen voltam magyar, vagy székely : de már külsőképen is ; mert huszonkét esztendő mulván, ma tettem le a francia köntöst.

33. (CXV.)

Rodostó, 18. julii, 1735.

A porta megengedvén, hogy titkon a szegény urunk testét Konstantinápolyban vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belé zárat-

¹ Udvarmester. — ² Napi zsold, járandóság.

tam, hajóra tétettem, és egynehány magammal 4-dikben megindultam, 6-dikban Konstantinápolyban érkezvén, a ládát, akiben a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivévén belőle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak,¹ ahová temették volt az urunk anyját.² Akinek is csak a koponyáját találták meg és aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették.

Mely csudálatos az isten rendelése! Amég abban a nagy városban mulaték, a vezért letevék. Én is onnét megindulék és tegnap ide visszaérkezém a szomorúságnak helyére. Ahol is minden szomorúságra gerjeszt. Akárhová forduljak, mindenütt azon helyeket látom, ahol az urunk lakott, járt és beszéllett velünk: most pedig azokat a helyeket csak pusztán látom, és azok a pusztá helyek keserőséggel töltik bé szíveinket. Elhagyattattunk jó atyánktól és könnyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkot. Mintha ez a szomorúság nem elég volna rajtam; mert még attól is kell félnem, hogy az egész háznak gondja reám ne szálljon; mivel a Sibrik uram betegsége nehezebbedik mindennap. És mikor meggondolom, hogy ha meg talál halni, micsoda bajra jutok mindaddig, amég az ifjú fejdelem el nem érkezik: az énvelem szomorú órákat töltet. Elvégzem ezt a levelet, mert magamot kesergetvén, kedet is keserítem. A szomorúan írt levelek úgy jobbak, ha mentől rövidebbek.

¹ Konstantinápoly Galata nevű városrészében, a francia bencések templomában. — ² Zrinyi Ilona I. Rákóczi Ferencz, utóbb Thököly Imre neje: meghalt 1703-ban febr. 18.

34. (CXVI.)

Rodostó, 15. sept. 1735.

Amicsoda állapotban vagyunk, ha lehetne vigasztalást venni, a leveleidben, néném, eleget találhatnék. Az is valóságos vigasztalás, melyet az igaz szív ád; mert itt egynehányan vigasztalnak olyanok engem, akik belsőképen örülnék szomorúságomon, és annak még megszaporodását is akarnák: de az isten, akiben kell bízunk, kívánságokat bé nem tölti, erőt és értelmet ád annak a keresztnek hordozására, melyet reám adott.

Noha szabadságot adtak kinekkinek arra, hogy innét elmehet, ahová tetszik: de kevesen akartak még eddig azzal a szabadsággal élni és megakarják várni a fejdelem eljövetelét. Isten tudja, mikor leszen a! Vágyon már egy holnapja, hogy elküldöttünk utána. Addig pedig itt senkinek fizetése nem jár, hanem kinekkinek asztala megleszen, mint azelőtt. A kitelik a tíz tallérból, melyet adnak napjára; de senki nem várhat többet. Harminc vagy negyven személyt el lehet tartani a tíz tallérból, de nem lehet se fizetést, se ruházatot abból adni. A szegény urunknak hatvan tallérja volt napjára. Jól fizethetett, jól is fizetett; mert kinek 6 száz, kinek 4 száz, sokaknak 2 száz tallérjuk volt. Most pedig a kevésből keveset sem adnak — először azért, mert a rendelt pénz esztendő által az ételre elmegy, másodsor, mert abból kell fizetni az alacson cselédnek, kik a konyhán szolgálnak, harmadszor azért, mert ha egynek adnának, a többi is kérne és zúgolódnék: de hogy senkinek semmit nem adnak, a zúgolódásra nem adnak okot. Jó egészséget kívánok, édes néném.

35. (CXVIII.)

Rodostó, 15. nov. 1735.

Egynehány leveleidet vévén, néném, a sok vigasztalásid között annak leginkább örülök, hogy egészségben vagy. Az ifjú fejdelemtől is vettem egy vigasztaló levelet, amelyben szép ajánlásokat teszen. E mind jó, csak füstbe ne menjenek. Ha üsmerném, tudnék ítéletet tenni felőle, és tudnám mit várhatok tőle. De ki tudja micsoda természetű? Az atyja ugyan nagy reménységgel volt felőle, csak meg ne csalta volna magát. Én semmi ítéletet nem teszek felőle — meglássuk, mikor eljő. Az isten segítségével azt feltettem, hogy úgy adom keziben minden jószágát, amint az apja hadta. És, ha lehet, az igazságot előttem viselem, hogy mindenekről számot adhassak; nem azért, hogy kedvét találjam, hanem azért, hogy isten áldása legyen rajtam. Hogyha már is sok balitéleteket tettek és tesznek felőlem a velem valók, hát még ezután mit fognak irántam mondani magának is a fejdelemnek. De én azt csak nevetem; mert nem igazat mondanak, és az isten pártfogója azoknak, kik az egyenes úton járnak. Ha őtet káromlották, hát engemet miért nem? Talán ked még maga is azt gondolja, hogy a szegény urunknak sok jószága maradott. Sokan megcsalják az iránt magokat. Ami legdrágább a portékái között, az asztalhoz való ezüstmívek — a sem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Láda-béli portékája igen kevés, köves¹ portékája épen nem volt. Két gyémántos gyűrűje volt,

¹ Drágaköves.

annak is az egyikét nekem hadta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég ; mert ő azt örökké csináltatta. Ládabéli vagy köves portékát ő soha sem vett ; mert azon épen nem kapott, hanem csak épen ami nélkül nem lehetett, olyat vett. Két zsebben való órája maradt ; egyikét a szegény Sibriknek hadta, a másikat nekem. Ezekből észreveheted néném, hogy nem igen sok drága jószága maradt, mert ő szegény egy asztalt vagy egy széket, amelyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékaért. Olyan pedig sok volt ; mert az olyanért a pénzt nem kímélte. És az olyanoknak se a fia, se más hasznát nem tudja úgy venni, mint ő vette ; mert neki semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájúak voltak. A székek, asztalok, úgy elbomlottak egymástól, hogy ládákban lehetett elrakni. Elítélheti már ked, hogy az asztalos és a lakatos többet nyertek rajta, mintsem az ötvösök. Egyszer, néném, a francia példabeszéd bé nem tölt rajta, amely azt mondja : hogy boldog fiú az, akinek az atyja elkárhozott — értvén az olyan atyát, aki sok hamis keresettel való jószágot hágy a fiára ; mert ő szegény az igazán való keresetből is igen keveset hagyott. Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kincse, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérdehetné ked, hogy hová tette a pénzt, mivel hol hetven, hol hatvan tallérja járt egy napra? Két szóval csak azt felelem kednek, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott : és megannyit költött az építésre ; a harmadik és a leghasznosabb költsége az isteni szolgálatért és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény. Nem is lehetett volna néki azt mondani,

amit mondtak egy francia királynak, aki is egy spanyol követet a visszámenetelkor meg akarván ajándékozni, monda az urak előtt : ezt a követet meg akarnám ajándékozni, de olyan portékát szeretnék neki adni, amely nekem sokban tölt, de amelynek nem veszem hasznát. Egyik az urak közül, aki tréfás volt, mondá a királynak : add oda a kápolnádott ; mert arra sokat költöttél, de semmi hasznát annak nem veszed. A bizonyos, hogy tudta szegény hasznát venni a kápolnájának. — De sok más olyan költségeket tett, melyek haszontalanok voltak. Talám az is haszontalan volna, ha többet ilyeneket írnék. Azért elvégezvén maradok, kedves néném, bajban, szomorúságban uszkáló szolgád.

36. (CXXII.)

Rodostó, 6. decemb. 1736.

Hála légyén istennek. Ha sokára is, de elérkezék Rákóczi József. Azt gondoltuk, hogy mind a kettő eljö : de csak a nagyobbik jött el. A hajó Gallipolinál maradt — maga egynehányad magával ide jött szárazon. Tegnap estve nem akarván közinkben jönni, csak a vendégfogadóban szállott. Elérkezését tudtomra adatván, oda mentem hozzája. Ma is voltam egynehány órát véle, mivel Konstantinápolyban ment. Még nem tudhatok ítéletet tenni felőle. — Isten tudja, micsodás lesz. Csak azt vettem észre, hogy haragos. Épen jókor érkezett. Nekem azon örülni kell — a sok bajtól megmenekedem. Nem volt több tíz tallérnál az egész ház költségére. De aki a fogat adta, enünk is ad.

Rákóczy József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek.

37. (CXXIII.)

Rodostó, 2. jan. 1737.

Adja isten, hogy az ő áldásával és vigasztalásával kezdhessük és végezhessek ezen esztendő. A fejdelem egynehány napot mulatván Konstantinápolyban, a bujdosó felekezeti közé az elmúlt holnapnak 17-dik napján ide visszatért. Ennek a hirtelen való visszatérésnek pedig oka az, hogy mihelyt a porta megtudta, hogy Konstantinápolyban érkezett, mindjárt megizente, hogy ide visszatérjen. — Nem is kellett volna oda menni : de Bonneval volt az oka. Mert mint-hogy a portának a császárral való békesége még tart : de sőt még minthogy a császár, a porta és a muszka között való közbenjáró, a porta nem akart okot adni a császárnak a panasza, hogy miért hozatta maga mellé a fejedelmet ; mert itt igen tartanak attól, hogy a császárt valamiben megbosszantsák — mert nem akarnak két ellenséget csinálni — az egy is elég most nekik. Ezen okból küldék oly hamar vissza a fejedelmet, aki is mint fogja magát hozzánk alkalmaztatni, nem tudhatom : de amint észre kezdem venni, igen messze esett almafájától. Légyen isten akaratja — másszor többet.

38. (CXXIV.)

Rodostó, 3. martii, 1737.

Bezzeg, néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csíkban. Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejedelmet: de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, amelyet az atyja szabott volt közöttünk és amelyet oly igen igyekezett annyi esztendőök alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt a fia harmadnap alatt felfordítá, és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztényi és fejdelemhez illendő rendű tartásban csak egy kis fótocska sem marada meg. Minden eltöröltetett, és csak a nagy rendetlenségnek ködje szállotta meg házunkat. Csak ebből elítélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mi, akik olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, akinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk; mert a rendet nagy rendetlenség követte; az okosságot a hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendő-től fogva való bújdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három holnap. Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkot; mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget. De már ebben benne vagyunk.

Mihent ide érkezett, az atyjának minden jószágát hiven keziben adtam. Való, hogy káromlás nélkül nem maradtam; mert a hamis atyafiak sokkal vádoltanak, és a hamis vádolásra a

fejdelem sokat vizsgálódott utánam alattomban ; de becsületem megsértésére valót semmit nem talált. Ezt nekem maga is megvallotta. Nincsen semmi jobb, mint az igaz úton járni. A volna kívánatos dolog, hogy az atyja nyomdokát követné ; mert a bizonyos, hogy a porta vizsgálódik utána, hogy micsoda természetű? — Azt kérdehetné, néném, hogy én mint vagyok az elméjében? Csak úgy, mint a többi. Nekem csak isten fizessét sem mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. — Itt tegnap nagy földindulás volt. A föld sem nyughatik alattunk. Jó egészséget, néném.

39. (CXXVI.)

Rodostó, 13. sept. 1737.

A békeség fel lévén bontva, azért a portának sem lévén szükséges, hogy arra vigyázzon, amire eddig kellett vigyázni : erre való nézve a kalmarkán egy levelet küldö ide egy vezéragától, amelyben tudtára adja a fejdelemnek, hogy a porta kívánja Konstantinápolyban való menetelét : a porta meg akarván ezzel mutatni, hogy teljességgel való ellensége a német császárnak, és belőlünk ijesztőt akar csinálni. Szegény fejdelem, ha most élne, mit gondolna és mit csinálna? mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kívánja a portának a némettel való hadakozását ; mert irtózik a törökkel való hadakozástól és hogy inkább szereti itt halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek Erdélyben. Elég a, hogy mi bémegyünk, isten tudja mire. Azt is jó megtudni, hogy új vezért tettek a táboron. Többet nem írok, mert

készülni kell. A mely helyben pedig sok esztendőket töltött valaki, onnét nehezen mozdul ki. Jó egészséget, néném!

40. (CXXXIV.)

Csernavoda, 5. martii, 1738.

Talám már az írást el is felejtette kegyelmed. Én még el nem felejtettem, azért azt írom, hogy tegnap érkeztem vissza Bukarestből. A fejdelem Konstantinus vajdát küldött volt köszönteni. A ki is nagy becsülettel fogadott és pompával vitete magához. A még ott voltam, a vajda tartott tisztességesen és becsületesen is bocsátott el. A Dunán száraz lábbal mentem és jöttem által. Attól igen féltem, hogy a lábam belé ne si-
padjon. Roszabbúl jártam volna, mint szent Péter. A vezér levele ma érkezék, a melyben mindenféle ígéretek bővelkednek. Abban a sok biztatások, hogy 30 vagy 40 ezer embert adnak melléje : de abban Tamás vagyok. Végtire azt írják, hogy innét Vidinben kell menni — mire, mivégre? isten tudja. Csak úgy bánnak velünk, mint a gyermekkel és vázt¹ akarnak belőlünk csinálni ; mert azt gondolja a porta, hogy mi-helyt Vidinben érkezünk, az egész Magyarorszá-
g és Erdély lóra ül és hozzánk jó. Talám úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jön valaki, isten ne adja : hanem ke-
det tartsa meg.

¹ Madárijesztőt.

41. (CXL.)

Vidin, 1. sept. 1738.

Már most bizvást elmondhatjuk, hogy vége vagyon a komédiának, és a theátrumról becsületesen leszállítának, és a vezér minden ceremónia nélkül felada rajtunk. *Perditio ex te Israel.*¹

Az elmúlt holnapnak 27-dik napján Fetislánt elhagyók és a vezér után menénk Vidin felé. Igen kevés had volt velünk. A vezér megizente volt, hogy az útban szemben lesz a fejdelemmel. A vezér, minthogy mindenkor előttünk indult meg, kilenc óratájban megszállott ebédelni; nekünk pedig azt mondták volt, hogy ebéd után szemben lesz a fejdelemmel. Azért utána siettünk, hogy az ebédje után a helyre érkezhesünk. De minthogy a vezérnek semmi szándéka nem volt, hogy velünk szemben legyen, azért csakhamar ebédelt és amidőn látta, hogy közelítünk sátorához, fogja magát, a hintójában ül és elmegyen előlünk. E már nem volt tréfa. Azután azt mondák, hogy Vidinnél lesz a szemben való létel. A vezér Vidinhez érkezvén, sokkal előttünk már sátorok alatt volt az egész udvarával. A midőn mi is közelíténk a sátorokhoz, azt izenik nekünk, hogy most nem lehet szemben velünk, mert rosszul vagyon, hanem csak tartsuk a ló száját a szálló helyünkre, a mely a Dunaparton volt, a városon túl. Erre csak lesütők a fülünket, látván, hogy micsoda durván bánnak velünk. Micsoda változás! Ennekelötte egynehány holnappal nagy pompával vittek be Vidinbe: most pedig még a városon

¹ Magad által van pusztulásod, Izrael.

sem akartak keresztül vinni bennünket, hanem a városon kívül a kertek között kellett sokat kerülni. Végére a szállóhelyre érkezénk és itt sátorok alatt vagyunk csak magunk, mint a számkivetettek. 29-én érkezénk ide. Már ezután a fejdelem sem fogja mondani szokása szerint: «Hogy nagyobb becsülettel vagyon hozzám a porta, mint az atyámhoz volt».

Ma ebéd után azt ízenék, hogy a fejdelem szemben lehet a vezérrel, csak menjen hozzája. De egy kevés idő múlva ismét azt ízenék, hogy nem lehet; mert a feje fáj. Nem akarásnak nyögés a vége. Tegnap pedig innét jó reggel megindula az egész udvarával és ide hagyta bennünket. Már itt meddig leszünk, télre hová visznek, isten tudja. De azt tudjuk, hogy a fejdelemnek az egészsége igen rossz renden vagyon. Soha nem is volt egészséges, a mióta ebben az országban jött. De kivált egy darab időtől fogvást igen sárgódik. A harag pedig igen árt egészségének. Jó egészséget kívánok kegyelmednek.

42. (CXLIH.)

Csernavoda, 7. nov. 1738.

Én, ha a kedves néném levelét nem veszem is, de csak írok. Legalább abból megláthatja kegyelmed, hogy még élek. De hogy lehetne kegyelmed levelét vennem, a midőn soha egy helyben nem maradunk. Hol a vizen, hol a földön, hol az áerben járunk. De bárcsak valamely jóról és ne csak mindenkor a nyomorúságról kellene írnom.

Az elmúlt holnapnak 19-dik napján indulánk meg Oroszcsíkról. Három vagy négy óra mulván

ide is érkezénk rossz állapotban. De a fejdelem végig meg akarja tartani természetét. Három vagy négy nap múlva, hogy ide érkezénk, mindenünket eltilta magától, még a borbélyait is. Való, hogy itt pestis vagy, de az orvosokat ugyanazért kellett volna maga mellett megtartani. A körülötte lévő cselédeket is elküldötte szállásáról. Csak éppen egy kóborló doktort, a szakácsot, egy szökött olasz muskatérost¹ és két asszonyt tart maga mellett. Ezekből áll az udvara. Ezek pedig olyan személyek, a kiket nem üsmélt ennekelötte egynehány nappal. Lehet-e az ilyenekre bízni életét? A minap étszaka úgy volt, hogy akik mellette vannak, azt gondolták, hogy megholt. Mindjárt hozzám futottak megmondani, hogy halálán vagy. De hogy meg ne haragítsam, nem mentem eleiben. Csak azt feleltem, valamint Esther: «Hacsak a király nem hivat, nem merek eleiben menni». A török tiszték látván, hogy nem helyesen cselekednék, megízenék a fejdelemnek, hogy venne valakit közülünk maga mellé. Ha halála történnék, legyen valaki mellette. Erre való nézve megízené nekem, hogy legyek mellette. Azért már egynehány naptól fogvást mellette lakom. A borbélyokat mintegy kételen maga mellé vette, akiknek tanácsok és akaratjok ellen mintegy bosszúból eret vágata magán. Egyszóval, amicsoda állapotban vagy, nem hiszem, hogy innét kimenjen. Ezzel maradok.

¹ Gyalogkatona.

43. (CXLIV.)

Csernavoda, 10. nov. 1738.

Kedves néném, végét érök Rákóczy Józsefnek. Már régtől fogva láttuk, hogy úgy lesz, mint a gyertya. — Tegnap igen nagy gyengeséget érezvén, meggyónt és communicált, a testamentumát megcsinálta. Mára virradóra a forró hideg igen nagy lévén rajta, ma annyira elnehezédék, hogy a gyertya már vége felé volt. Mindazonáltal jól beszélt tizenegy óráig, noha már a szemei elhomályosodtak volt, úgy-annyira, hogy csak a szovárról üsmért meg mást. Tizenkét órakor a szova elállott és igen nagy forróságban volt, és csak a jajgatásáról vettük észre, hogy szenved. Két órakor délután a pap felakarván néki adni az utolsó kenetet, a midőn az imádságot elkezdé, az istennek adá lelkét — 38 esztendőskorában. Az úr irgalmazzon néki. — A testet felbontották — a mája mód nélkül megdagadott volt. A testet egy pincében tétettem — mindaddig ott lesz, míg válasz jön a portától. A testamentumban azt hagyta, hogy az atyja mellé temessék, de nem hiszem, hogy megengedjék.¹

Ebben a fejdelemben a mi fogatkozás volt, nem a természettől volt, hanem a neveltetéstől. Esze szép volt, szíve jó. De a haragról soha meg nem intették. Noha a mindjárt elmúlt, de gyakorta jött elé. Se azt néki nem tanácsolták, hogy kívánja magát szerettetni másokkal.

¹ A porta megengedte s Rákóczy Józsefet csakugyan az atyja mellé temették. (L. Thaly Kálmán, Rákóczi-emlékek Törökországban, 2. kiad. 210. l.)

Egyszóval, ha az atyja nevelhette volna, mind más természetű lett volna. Most ez elég, más-szor másról.

44. (CXLV.)

Csernavoda, 15. decemb. 1738.

Nem kétlem, kedves néném, hogy már vetted leveletem, amelyben megírák, hogy ismét fő nélkül maradánk. De nem sokára szükségünk nem leszen főre; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát, és a mennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. A ki minket teremtett, annak legyen meg akarátja rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és akik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteket és örökségeket. Adja isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen, és irtózva halljon beszélni a mi hosszas bújdosásunkról.

De, kedves néném, mink voltunk-e első példák? Bizony nem. Mi tanultunk-e másokon? Nem. Mások fognak-e tanulni rajtunk? Nem. De miért? Mert mindenkor egyféle okok vezették, vezetik, és vezetni fogják az embereket az olyan állapotra, mint a melyben mi vagyunk. Hanem csak a leszen szerencsésebb, a kit az Úr mintegy fogságban tész a maga jószágában. Mert énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejedelmet. Noha a mennyei atyám előtt más okból kellett elhagynom. Imádnom is kell rendelését.

A minap érkezék ide egy vezér aga, a császár és a vezér leveleivel, a melyekben szép ígéretek

vannak. — Mindeddig a szegény fejedelemnek rendelése szerint minden jószága kezemnél volt, de ennekelőtte egynehány nappal a porta parancsolatjából a török tisztok ide gyűlvén, mindent felírának, kezekhez vevék és elpecsételék. Én is elhagyám a szállást, és más szállásra menék. Ilyen a világ! És a mit gyűjtöttél, kié leszen? Ezzel maradok.

45. (CLXIV.)

Rodostó, 21. aug. 1741.

Azt kérded, néném, hogy mit csinálunk és mivel töltjük az időt? Az első kérdésre azt felelem: hogy a legnagyobb dolgunk a, hogy eszünk, iszunk — a másikára azt, hogy aluszkodunk és a tengerparton sétálunk. Nem elég dolog-e mindez egy bújdosónak? Azonban várjuk, hogy valaki haza vessen minket, valamint Jeruzsálemben a betegek várták a Siloé tója mellett, hogy az angyal felkeverje a vizét, és abban vessék őket. De azt angyal keverte fel és nem ember. Hagyjuk a bölcseségnek angyalára magunkot. Ő tud mindeneket, mint kell lenni. Nékem pedig a hazám javát és csendességét kell kívánnom, és nem csak különösen a magamét.

A bavarus a Csehországért való hadakozást elkezdette a francia segítségével. A magyar királynét¹ is megkoronázták 25-dik junii. A lovon való ceremóniát is végben vitte, a világnak három részire vágott a karddal, megmutatván, hogy annyifelől való ellenségtől

¹ Mária Teréziát.

megoltalmazza az országot. A ceremónia igen szép. Hagyjuk isten akaratja alá magunkot. Ahol nincsen emberi reménység, ott vagyon az isteni segítség. Másszor többet. Pola téti.

46. (CLXV.)

Rodostó, 15. sept. 1741.

Ha csak az időjárásáról diáriumot¹ nem csinálok, nem tudok mit írni. Ezután csak azt írom: ma jó idő volt, tegnap esett, tegnapelőtt nagy szélvész. Az ilyen nem levél, hanem kalendárium, és már előre ellátom, hogy mire itélné ked az olyan levelet. Istennek hála, kedves néném, nagy csendességben töltjük napjainkat. A mi napjaink mind egyszínűek, semmi különbözés nincsen közöttök. Ma olyan mint holnap, holnap is csak olyan lesz, mint ma volt. Mindenkor egyaránsú dolgokban foglalatoskodunk, és mindenkor vonjuk magunk után hosszas bújdosásunkat, a melynek talám csak a halál veti végét.

Tartozunk meghálálni a királynénak hazánk-ból való kirekesztetésünket,² mivel ott az élet fogyatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvetővel. A perlekedésben a fejünk nem fáj. A kvartélyos nem szomorgat. A jószág szerzésén vagy elvesztésén nem törődünk. A más sorsát, tiszt-ségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük.

¹ Naplót. — ² Mikes folyamodott, hogy hazájába visszatérhessen, de Mária Terézia azt mondta: *Nec nominetur in nobis: ne is említsék előttünk!* Ez időtájt vette az elutasító választ s erre céloz e helyen.

Gondolom, hogy más sem irigyli a mieinket. A gazdasszony zsimbelődésit nem halljuk, se sopánkodását, hogy ez vagy amaz nincsen. Abban nem törjük a fejünket, hogy a gyermekeinknek micsoda jószágot hagyjunk, mint neveljük, micsoda tisztséget, házasságot szerezzünk nekik.

A bavarus a királyné ellen hadakozik a franciával Csehországért, a prussus meg Siléziáért. Micsoda nagy telhetetlenség, mikor az ember bé nem éri a magáéval. A bavarus cim-bora nélkül Csehországot se el nem veheti, se meg nem tarthatja. A keresztények egymást fogyasztják, a török azt békeséges szemekkel nézi. Én is békeséges egészséget kívánok nénémnek.

47. (CXCIV.)

Rodostó, 14. dec. 1754.

Kedves néném, lehet-e nagyobb hírt írni, mint egy hatalmas császárnak halálát? Ma hallottuk meg, hogy tegnap Mahumet¹ császár elhagyá a világot. Egynehány napig betegeskedvén, a nép igen kívánta volna látni; olyan helyre viteté magát, a hol megláthatá. Tegnap, hogy a népnek kedvét találja, nagy erőt vévén magán lóra ült, és a szent Sophia templomában ment. Mikor visszatért volna, ha meg nem kapták volna, leesett volna a lóról, és a midőn a házához érkezék, csakhamar meghala. Elmondhatni, hogy nagy császár volt; a hadakozásban szerencsés volt, azt elmondhatni;

¹ A császár neve pontosan nem Mahumet volt, hanem: Mahmud.

azt is elmondhatni, hogy nem kívánta a hadakozást elkezdni, és békeségben akart uralkodni. Egynehányszor akartak zenebonát indítani ellene, de ő annak elejét vette, lecsendesítette és az az indítóktól a fejeket elvétette, hogy többé azt ne cselekedjék. A nép igen szerette, mind keresztény, mind török; maga is a keresztényekhez jó akarattal volt. A birodalmat csendesen igazgatta; kegyetlen nem volt, a vezérit sokszor megváltoztatta, de egyet sem öletett meg. Elmondhatni felőle, hogy nagy császár volt, noha kis termetű. Helyében Ozmánt tették, az atyjáról való testvéröccsét — a pedig legkisebb ellenmondás nélkül menevében. Ozmánnak az anyja még él — az is megmenekedék a rabságtól. Mind Mahmud, mind Ozmán a Mustafa császár fiai. — Immár harmadik császár vendégi vagyunk. Az isten ő szent felsége az ő kezekből táplál minket bőséggel. Kedves néném, kalinicta.¹

48. (CXCVIII.)

Rodostó, 1756. 15. január.

Kedves néném, micsoda irtóztató hírt hallánk? hogy első novemberben Lisbona városa a rettentő földindulásban elsülyedett és elromlott volna. Egy nagy darab részét a földi tűz megemésztette. A templomok tele voltak néppel, mivel innep volt; a templomok reájok estek. Az egész város cinteremmé változott egy órában, és eltemette a lakosait. Az utcákon hintók emberekkel, lovakkal elsülyedtek. Az istennek

¹ Jó étszakát! — Ujgörög nyelven van mondva.

micsoda rettentő ostora volt ezen a városon? mivel nemcsak a földindulás, hanem még a föld alatt való tűz is kiütötte magát az utcákon. Hát még a rettentő kincse annak a gazdag városnak örökké oda lesz. — A mi földből való, annak földdé kell lenni.

49. (CCVI.)

Rodostó, 29. dec. 1757.

Már mostanában új és hideg szokást vesznek ; mert a hó között is hadakoznak, mivel ebben a hideg holnapban, ötödik napján, nagy harc volt Lisszánál Siléziában. A királyné hadát Károly fejdelem és Marschallus Daun kommandirozták. A prussiai király maga kommandirozta a maga hadát. A harc nagy volt, mind a két rész vitézül viselte magát : de végtire a győzelem a király mellé hajola, és a harcnak azt a hasznát vevé, hogy Breszlót¹ ismét visszanyeré. Isten tudja, meddig bírja.

Ismét a halálról kell írnom, mert Csáki úrnak hatodikán a szava igen elnehezédvén, hetedikén 11 órakor reggel meghala 81 esztendőskorában. Csaknem holtig, vagyis holtig egészséges volt, nem volt szüksége se doktorra, se orvosságra. Azt nem mondhatni felőle, hogy ezért holt, amazért holt meg, mert ilyen betegségbe volt, mert az orvosság nem jó volt ; mivel csak azért holt meg, mert az isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon. Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek. Már mi csak ketten maradtunk Zay úrfival. Mi vagyunk a legutolsók ; mert

¹ Boroszlót.

legutoljára hagyott minket az Uristen — mire? meddig? ő tudja. Elég a, hogy adjunk hálákat neki, hogy megadta ezt az esztendő eltöltésünk, és kérjük, hogy ne hagyja el ezután is a szegény bűndosókat, el nem fordítván szent szemeit rólok. De ne szájjal, hanem szívvel kérjük; mert az emberek a szájat hallgatják meg: de az isten a szívet tekénti, valamint történt egy szent remetével. Egy püspök, a tengeren utazván, a hajósok egy sziget mellé a hajót megkötik. A püspök maga mulatságára a szárazra kimegyen. A mint alá s fel járna, egy kis gunyhócskát lát a fák között. Gondolá, hogy talám valamely ember laknék ott. Egy kis ablakocskához közelítván csak csendesen, emberszót halla, és mintha valaki imádkoznék. De mint elcsudálkozék, hogy az, a ki bent volna, eszerént imádkozék: Átkozott legyen az isten. Ezeket a szókat pedig szüntelen mondja vala. A püspök nem állhatván, bémene az emberhez és mondá néki: Atyámfia ne azt mondd, hogy átkozott az isten; hanem: Áldott az isten. A remete úgy kezdé mondani. A püspök, hogy erre megtanította volna, visszatérea a hajóhoz, és megindula a hajó. A remete pedig azalatt elfelejté, a mit tanult volt, és észrevén nagy sebességgel kezde a püspök után futni. A hajó távol vala már a parttól. De a remete nem vigyáza arra, ha a földön vagy a vizen futott-é? néki csak az imádság volt az esziben. A püspök és a kik a hajóban valának, nagy csudálkozással láták, hogy a remete a tengeren futna utánok. A ki is a hajót beérvén kiálta a püspöknek, hogy elfelejtette volna az imádságot. A püspök látván a nagy csudát mondá néki: Atyámfia, csak úgy imádkozzál, a mint eddig imádkoztál. Ebből a példából lát-

juk, hogy az isten a szív imádságát szereti és nem a szónkra figyelmeztet. Én is szívesen kívánom kedves nénémnek az új esztendőzt egész-ségben elérni. Ámen.

50. (CCVIL.)

Rodostó, 20. dec. 1758.

Kedves néném! nem csak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, a kik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakot, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az isten azt is kivevé a bujdosásból 22-dik octobris. Már most egyedül maradtam a bújdosók közül és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, a kik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. — A szokás szerént engemet tettek básbuggá.¹ Mert azt jó megtudni, hogy a kik ebben az országban az öreg Rákóczi-val jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem a kik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az istennek gondviselése mindenkör velem volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész predikációt csinálhatnék a siralomnak

¹ Nemzetségtő, elnök.

völgyében lévő változó életünkről. A mely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömek hegyére nem megyünk.

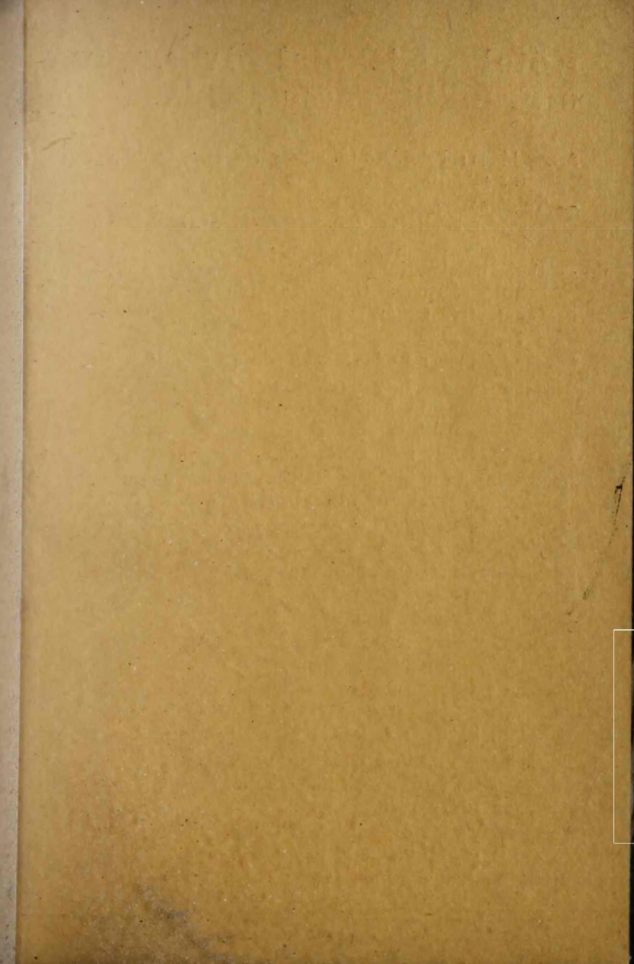
Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az úr ezután felőlem? az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, a ki nem az Úrnak, hanem az Úrba hal meg. Annyi hosszas bújdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bújdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom; mert az isten rendelésiben nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált, és az üdvességet. És azután megszününk a kéréstől, mind a büntől, mind a bújdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.

Kötelező iskolai olvasmányok a Franklin-Társulat kiadásában.

Fűzve, pengő

Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. Magyar Könyvtár 69—70. — — — — —	—80
— Toldi estéje. Költői elbeszélés. Kiadta és bevezetéssel ellátta Bánóczi J. Magyar Könyvtár 87—88. — — — — —	1.—
— Buda halála. Költői elbeszélés. Bevezetéssel ellátta Moravcsik G. Magyar Könyvtár 137—139. — — — — —	1-20
Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya. Olcsó Könyvtár 1—2. — — — — —	1-20
Fazekas Mihály: Ludas Matyi. Olcsó Könyvtár 2109. — — — — —	1-20
Gvadányi József: Egy falusi notáriusnak budai utazása. Kiadta Kardos Albert. Magyar Könyvtár 1009—1010. — — — — —	—80
Gyulai Pál: Egy régi udvarház utolsó gazdája — — — — —	8.—
Jókai Mór: Az új földesúr. Válogatott részek a regényből. Magyar Könyvtár 260—262. — — — — —	2.—
A teljes regény — — — — —	8.—
Jósika Miklós: Abafi — — — — —	5.—
Katona József: Bánk bán. Bevezette Beöthy Zsolt. Magyar Könyvtár 1. — — — — —	1-20
Kemény Zsigmond: Zord idő — — — — —	11.—
Kisfaludy Károly: A kérők. Vigjáték. Bevezette Beöthy Zsolt. Magyar Könyvtár 5. — — — — —	—80
Madách Imre: Az ember tragédiája. Kiadta Császár Ernő. Magyar Könyvtár 767—768. — — — — —	1-20
Mikszáth Kálmán: A fekete város. I—III. — — — — —	12.—
Petőfi Sándor: János vitéz. Olcsó Könyvtár 1170. — — — — —	1-20
Tóth Ede: A falu rossza. Népszinmű. Magyar Könyvtár 1071—1073. — — — — —	1-20
Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. Magyar Könyvtár 747—748. — — — — —	1-60
Zrínyi Miklós: A szigeti veszedelem. Bevezetéssel ellátta Bánóczi J. Magyar Könyvtár 8. — — — — —	1-20